

MUZIEJININKŲ UŽRAŠAI

„Liūdnojo vaizdo revoliucionierius“. Poetas Vytautas Montvila (1902–1941 m.)

Istorikas dr. Modestas Kuodys

Intencijų išpažinimas

1984-aisiais atidarytas naujas įmantrių, laužytų formų Kauno IX forto muziejaus ekspozicijų pastatas viduje labai panašėjo į sovietinės ideologijos šventyklą ar mauzoliejų. Buvo ten ir savotiškas altorius, ir sakykla, ir suolai apeigų dalyviams. Be „apaštalų“ atvaizdų – taip pat neapsieita. Dvi didelės sales jungusiame koridoriuje išilgai sienos iškilmingoje rikiuotėje ant specialių paaukštintimų stovėjo balzganai žymiausių Lietuvos „kovotojų, žuvusių už tarybų valdžią“ biustai. Galvos masyvios – iš toliau žiūrint – antikinio marmuro įspūdis peršasi. Tikrų tikriausi „šventieji kankiniai“, kulminaciją pasiekusios „komunizmo religijos“ arkikatedroje bazilikoje...

Vienas iš biustų vaizdavo Vytautą Montvilą. Veidas – griežtas, rūstus, ant viršugalvio – valingai užversti poilgiai plaukai. Tokie pat nepaklusnūs kaip ir visa šio po mirties taip išaukštinto proletarinio poeto esybė. Skulptūroje nelabai atsispindėjo tik tas nepaprastai skvarbus, sprogstančios vidinės įtampos kupinas maištininko žvilgsnis, iškart patraukiantis dėmesį apžiūrinėjant viešai prieinamas fotografijų kopijas. Atmintin jis įstringa ilgam. Akys – tamsios, gilios – kaip nebūties bedugnė; neperregimos, bet sykiu išraiškingos, skvarbios, masinančios dar ir dar savęs klausti: kodėl šitoks

jausmų vulkanas jose kunkuliuoja, kas gi tą kaitrią ugnį be dūmų ten uždegė ir visus trisdešimt septynerius gyvenimo metus kurstė?..

Psichoanalizės klasikai teigia, kad raktas į asmenybės pažinimą, jos pasaulėvaizdžio kontūrus, spalvas, deformacijas, šešėlius, glūdi vaikystėje. Ji – pumpuras, iš kurio skleidžiasi „žmogaus genezė“. Tokia fraze, kurią čia sąmoningai įrėminome kabutėse, emigracijoje Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenęs originalus, įvairiapusiškas sociologas Vytautas Kavolis (1930–1996 m.) pavadino savo 1963 m. išleistą Vinco Kudirkos biografiją. V. Kavolio veikalas iš kitų knygų apie tą tikrai sunkaus, kampuoto charakterio smuikuojančią daktarą iš Sūduvos išsiskyrė netradiciška metodine prieiga: papasakojo „Tautinės giesmės“ autoriaus ir „Varpo“ leidėjo gyvenimą per asmenybės ir pasaulėjautos raidą, lydimą konfliktų su aplinka, savęs ieškojimų, kardinalių atsivertimų. Sykiu – tai ir bandymas narpliojant vienos įžymybės vidinį pasaulį, atskleisti kolektyvinį to meto inteligentijos sluoksniu psichosocialinį portretą. Epochos dvasia atsispindi asmenybėse...

Pristatytas analizės būdas gana universalus – tinka kone kiekvienam biografiniam tyrimui, svarbu, tik kad būtų pakankamai duomenų. O toliau – interpretacija. Vadovaujantis tokiu metodu, galima pabandyti pažinti – ar net suprasti – ir Vytautą Montvilą. Sumanymo įgyvendinimui labai pasitarnauja dar 1966 m. Vilniuje išspausdintas penkiasdešimt šešių prieštarojanti poetą įvairiais gyvenimo laikotarpiais supusių žmonių, tarp jų – ir sesers bei žmonos, atsiminimų rinkinys. Vėlesniais laikais esminių papildymų šiai autentiškai medžiagai neatsirado. Tad tai – iki šiol svarbiausias publikuotas šalinis. Tik nagrinėjant tuos liudijimus būtina nuolat turėti omenyje, jog atsiminimų redaktorius saistė primestas tendencingumas – jie privalėjo visur kuo labiau išryškinti biografijos „herojinę liniją“. Kita vertus, XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje, kai rinkinys buvo ruošiamas spaudai, egzistavo kiek palankesnės sąlygos gana tikroviškam, dar ne taip skrupulingai išfiltruotų V. Montvilos gyvenimo faktų apibendrinimui. Mat ideologinis diktatas ir cenzūra „slėgė“ kur kas silpniau nei anksčiau – „prie Stalino“ – ir ne taip įkyriai, kaip vėliau – „prie Brežnevo“. Todėl įdomių detalių bei užuominų tuose atsiminimuose tikrai

užsiliko: daug kas kitaip ima atrodyti jas atidžiai po tuos puspenkto šimto knygos puslapių sugraibius. Greta to, dar ir tarp eilučių šią medžiagą skaitant, įdomių minčių kyla. Jos tuo įdomesnės, kuo labiau „sugedęs“ skaitytojas... Senovėje įvairių šventųjų-kankinių gyvenimus (hagiografijas) vienuoliai, užsidarę savo celėse, parašydavo. Dabar tuo užsiimti jie neturi kada – gyvenimo tempas vis labiau spartėja. Užtat tenka muziejuje už nežinia kokias nuodėmes negailestingo likimo įkalintam istorikui senovės kronikininkus šiame pasyviame, nuobodžiam „plunksnos skrebinimo“ darbe pakeisti.

Negirdimam balsui iš anapus pašaukus, netikėtai keistas įkvėpimas apėmė asmenybės sąmoningumo trajektorijų žanro galimybes, V. Montvilos biografiją „patobulinant“, nūdien pademonstruoti. Apvali poeto gimimo sukaktis – to imtis įpareigoja.

Suskilęs vaikystės pasaulis

Vytautas Montvila dienos šviesą išvydo 1902 m. vasario 4 d. Amerikoje. Beveik lygiai po dešimties metų, balandžio 15-ąją, pakeliui į tą plačių galimybių šalį kartu su garsiuoju „Titaniku“ Atlanto bangose pražuvo kitas Montvila – katalikų kunigas, pakrikštytas Juozapo vardu. Abiejų Montvilų giminių šaknys – Sūduvoje, Marijampolės apskrityje, gal netgi kažkur praeityje persipynusios. Nesiimsime čia jų kapstyti, aiškintis, kiek pagrįsta tokia prielaida. Daug svarbiau mums, kad Sūduvos žemė nuo seno garsėjo derlingumu, – ne tik skalsia duona, bet ir lietuviybės puoselėtojais, visokių pakraipų teisingumo bei sąžinės laisvės ieškotojais.

Vytukui vos penkerius metus likimas lėmė Čikagoje gyventi. Tėvas – Mykolas (Mikas) Montvila, neatsispyręs „salūnams“ ir kitokioms tenykštėms paleistuvystėms, metė savo šeimą, lygiai taip pat kaip nusivilkęs nusviedė šalin pajuokos vertus, šiurkštaus naminio audeklo, dūmine pirkia prasmirdusius Rytų Europos emigranto apdarus. Iškeitė į „amerikoniškus“ – pasiūtus iš fabrikinės medžiagos. Persirengęs kitu žmogumi pasijuto – nebevaržė jo daugiau „tradicinės vertybės“. Numanyti galima, kad ir gimtąją kalbą lygiai taip pat

užmiršti apsisprendė. Žodžiu, „Naujajame pasaulyje“ pradėjo naują, laisvą gyvenimą. Barbora Montvilienė gi „susėmė į skreitą“ tai, kas liko iš jos suskilusios santuokinio kraičio skrynios – tris mažamečius sūnus (Vytautas – vidurinis) ir pirmagimę dukterį, susirišo kelioninės mantos ryšulėlį ir su tuo visu savo vargo „turteliu“ šiaip ne taip užlipo ant didelio laivo „Vašington“ trečiosios klasės keleivių denio.

Pagaliau sugaudė atsisveikinimo sirena. „Miestas ant vandens“ pajudėjo saulėtekio kryptimi. Tiršti, tamsūs, variklių krosnyse kūrenamos anglies dūmai nusidriekė storomis besipinančiomis susitaršusių pakulų kasomis iš trijų aukštų kaminų. Suodžių migla lyg gyvanašlės gedulo šydas susiliejo su švininiais negailestingo Atlanto padangės debesimis. Garlaiviui tolstant nuo uosto, horizonte pamažu tirpo ir ištirpo taip ir nepažintos, „šeimą suardžiusios“ Amerikos krantai.

Kas žino, gal dėl šios skaudžios vaikystės traumos – dėl tėvo išdavystės, dėl patirto nesaugumo, atstūmimo – Vytauto Montvilos akyse visam gyvenimui ir atsivėrė tos juodos bedugnės gelmės, o žvilgsnis taip ir liko nukreiptas į neaprepiamus, nepasiekiamus tolius, tarsi ieškotų ten kažkokio pranašiško ženklų, padėsiančio „stebuklingai“ atsiteisti ne tik už savo paties be kaltės patirtą egzistencinę skriaudą, bet ir pašalinti visas kitas pasaulio neteisybes.

Grįžusi Lietuvon Barbora Montvilienė su vaikais persikraustė į gimtąją Sūduvą. Glaudėsi pas gimines, tai vienur, tai kitur ir, aišku, užvis labiausiai svajojo apie nuosavus namus. Kažin ar būtų ji iš skolų ir vargų išbridusi, jei ne tikra likimo malonė. Užtektinai jau buvo skaudžių smūgių prisikentėjusi. Neveltai sakoma: nelaimė ir laimė viena kitą keičia, idant kuri iš jų ilgam neužsibūtų. O pasisekė Montvilienei šitaip: po kelerių metų iš Amerikos parvyko uošvis – Jonas Montvila. Nebeištvėrė seniokas, nedavė ramybės „unoras“ ir be perstojo gelianti mintis, kad jo nenaudėlio sūnaus keturios atžalos, kurias gal pavyduliaujantys „amerikonams“ sodiečiai už akių piktdžiugiškai pavainikiais vadina, giedros dienos nepamatys: nuo jaunumės kiaules gainios, po diendaržio purvą iki kelių murkdydamiesi, ar dar blogiau – kokiam aklam

ubagai vedliais priskirti, keliaus po atlaidus kaip padegėliai „žėbravodami“. Pavyzdžių tokių anuomet daugybė buvo – labai mažai kas silpnuosius užtardavo. Kas turtingesnis – to pusėje jėga, tas ir savo tvarką nustato. O ūkis – didelis ar mažas – tikrai ne ant teisingumo ar atjautos, bet vien tik ant efektyvumo ir rentabilumo stovi. Nes gi joks „gaspadorius“ nenori, kad antstoliai jam lyg juodvarniai akis išlestų. Taip ir sukasi nuo seno tas užburtas žmogaus išnaudojimo ratas. Ta mažesnė visuomenės dalis, kuri kapitalą valdo, retai kada geranoriškai sutinka vardan socialinės taikos, vardan pusiausvyros labiau save suvaržyti. Priešingai, apetitu ji niekada nesiskundžia, jei tik yra galimybė – dar daugiau turto ir galios siekia. Štai jums ir supaprastintas paaikškinimas, iš kur tas visoks „revoliucingumas“ randasi. Šiaip sau sugalvoti jo neįmanoma – gyvenimas pats „pagimdo“.

Senajo Montvilos parsivežtų dolerių pakako Marijampolės priemiestyje nedidelį, tvarkingą namuką pasistatyti. Įsikūrė jis jame su marčia ir anūkais. Būtų gal jų gyvenimas ir visai į normalias vėžes stojęs, bet prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Popieriniai pinigai vertę prarado, okupantai vokiečiai be gailėsčio užgrobtos Lietuvos dalies žmones engė: mokesčius ir prievoles įnagių pavertę, lupo devintą, jeigu tik ne tryliktą kailį. Vytautas tuomet jau buvo praaugęs piemenukas. Šeimą sunkumams slegiant, jis su kitais broliais pas įvairius ūkininkus tarnavo, vos duonos kasdienės sau pelnydami. Jos tada net ir derlingoje Užnemunėje visiems stigo. Labai keista būtų, jei tokią vaikystę patyrusio jautrios prigimties žmogaus sąmonėje egoistinio ekonominio liberalizmo svajos, lyg blezdingos po tvarto (gyvulių ūkio) stogu sulėkusios, lizdą susilipdytų ir palikuonių išsiperėtų...

Kelias į brandą

Šioki tokį pradinį mokslą Vytautas Montvila išėjo bepiemenaudamas. Vasarą – gyvulius ganė, žiemą – raides „šlebizavoti“ mokėsi. Pamažu laikraščius skaityti pradėjo, o paskui – ir knygas pamilo. Žinių iš raštų semtis, akiratį plėsti ir jo senelis bei palaidūnas tėvas mėgo. Ne veltui gi šis du savo jaunesniusius sūnus kunigaikščių vardais – Vytautu ir Kęstučiu pakrikštijo. Spausdinto žodžio

ir religingos motinos, kunigą dėdę turėjusios, veikiamas būsimasis poetas formavosi kaip idealistas. Bet laikmetis buvo neramus – permaina per permainą vertėsi: ritosi jos lyg girnapusės nuo Dausų kalno, Apvaizdos pastūmėtos, viską, kas iš senovės paveldėta, atgyventa, pakeliui triuškindamos. Griuvo imperijos su visokiais vienas už kitą plėšresniais ereliais herbuose. Griuvėšiai, tuštuma širdyje ir palaukės žuvusiųjų kapų kryžiais nusėtos liko. Vokiečiai traukėsi, lietuviai paskelbė savą valstybę atkuriantys. 1919–1920 m. vėl krašte karas po karo – puolė priešai, kaip sykiu, taip ir pakaitomis – net iš trijų pusių. Bet vis tiek negeso tose negandose naujos, teisingesnės „godynės“ viltys. Atsiliepė į ministro pirmininko – socialisto liaudininko Mykolo Sleževičiaus kvietimą, su ginklu stoti ginti tėvynę paprasti žmonės. Savanoriais į kariuomenę išėjo ir du broliai Montvilos – vyresnysis Jonas bei vos septyniolikos metų sulaukęs Vytautas.

Skurdo sukelta šiltinė, „ispanka“ ir kitos ligos daug daugiau nei priešo kulkos ir patrankų sviediniai anuomet Lietuvos kareivių Giltinės sužadėtiniais pavertė. Vytautas išgyveno, nors nemažai visokio vargo pamatė. Išoriškai sugrubo, tačiau rankose tvirtai tebelaikė tą įsivaizduojamą, jaunatvišku idealizmu aštriai išgalastą bekompromisio teisingumo kardą; jautrią sielą skaudžiai nuviliantis, kasdienybėje karaliaujantis moralinis reliatyvizmas to ginklo ašmenų nė kiek neatšipino.

Iškovotos laisvės euforija trunka trumpai, o paskui pilkasermėgis žmogus apie savo valstybę, visuomenę, sprendžia iš elementarios buities, iš aplinkos. Ne greitai, deja, į geresniąją pusę tokie dalykai keičiasi. Daugelis su tuo susitaiko ir prisitaiko, o mažuma – visokie poetai ir į juos panašūs – ne. Vytautui taip pat nelabai sekėsi prie daugumos pritapti. Nuolat susimąstęs ir uždaras jis buvo – kratėsi turto godulio ir kitų žemų žmogiškų aistrų. Teko aptikti įdomų tai iliustruojantį vieno Montvilos pažįstamo liudijimą. Jam esą pats poetas kažkada netikėtai širdį atvėrė. Papasakojo, kad tarnaujant Lietuvos kariuomenės geležinkelių batalione Radviliškyje, būrio draugai slapta susimokė Vytautą pas laisvo elgesio moteris nusivesti – kad jau tikrai visapusiškai „apšaudytu“ vyru bičiulis iš kariuomenės namo grįžtu, arba kaip sovietmečiu,

kuomet poetą į revoliucionierių panteoną partija išskėlė, demobilizuotieji („dembeliai“) mėgdavo sakyti: kad ugnį, vandenį ir vario vamzdžius pereitų. Didžiausią pasipiktinimą tąkart akistata su „blakėmis“ iš priplėkusios, „šamarliako“ raugu tvoskiančios landynės sukėlė eiliniui Montvilai. Nepanoro jis tėvo, „Vakarų kultūros“ iš doros kelio išvesto, pėdomis sekti. Kas turi fantazijos dovaną, tegul įsivaizduoja, kaip mūsų vargšas jaunas kareivėlis iš tos nuodėmių duobės išpuolė. Šoko laukan tarsi kas granatą būtų vidun įmetęs: gal net su visais perkrypusiais, sudūlėjusių pilkų lentelių varteliais; sprogstančiam traškesiui driokstelėjus, šipulių ir dulkių debesiai pakilus – lyg sviedinys iš šarvuoto traukinio patrankos iššautas... Visais laikais labai reta žmonių, kurių krikščionis tyros sielos sarkofagas gašlius, pasalūniškus moters žvilgsnio dūrius nė trupučio neįtrūkęs atlaikytų... Apie tai gal užsiminti ir nederėjo, bet tuomet mieli skaitytojai šioje sausoje rašliavoje froidiškosios psichoanalizės tikrai pasigestų.

Po tarnybos kariuomenėje, 1921 m., Vytautas Montvila sugrįžo į namus. Ten pagrindine šeimininke jau buvo tapusi jo sesuo Marija – tokia pat dievobaiminga, kaip ir motina. Vertėsi ji siuvėjos amatu ir dar bent kelias bekraites apylinkių merginas jo mokydavo.

Nekaip klostėsi Vytauto santykiai su namiškiais. „Svieta pamatęs“ ėmė jis vis atžagariau elgtis: peikė „buržuazinę tikrovę“, šaipėsi iš „miesčioniškumo“, religinių „prietarų“. Žeidė tai mylinčios sesers širdį. Bet ir su broliais, ypač su vyresniuoju Jonu, ėmė nebesutarti. Nepatiko šio pragmatiškumas, nenumaldomas geresnio gyvenimo siekis. Jonas, kaip savanoris veteranas, iš pradžių išsirūpino nedidelio valdininko tarnybėlę Kaune, o po kelerių metų, nebepasitenkindamas kuklia alga, nusprendė išvykti į Ameriką ir „biznio“ imtis. Turėjo teisę – buvo ten gimęs. Emigravęs, su šeima menkai tepalaikė ryšius.

Ir jaunėlis Kęstutis, nors geraširdis, Vytautą vis labiau erzino, mat pasižymėjo lengvabūdiškumu, polinkiu į rizikingas avantiūras. Nusprendė ir tas sparnus iš namų į svajingus tolius pakelti. Paviliojo jį Argentina. Išvyko į tą tolimą Pietų Amerikos šalį ir pažuvo – tarsi būtų ant pavasarinės Šešupės įlūžęs: lyg po

ledu palindo ir srovė amžiams nunešė, o pėdsakų brydė ant sniego iki lemtingo žingsnio likus netruko ištirpti.

Vytautas brolių pavyzdžiu nepasekė – neviliojo jo perspektyva tapti globalios Lietuvos dalimi. Tvirtai apsisprendė savame krašte gyvenimą kurti, už teisingesnę jo ateitį kovoti. Bet iš pradžių – reikia išsilavinimą įgyti. Juk taip ir didysis visų šalių proletariato vedlys – V. Montvilos vėliau skambiai „apdainuotas“ Leninas – sakė: mokytis, mokytis ir dar kartą mokytis!

Įstojo V. Montvila į Marijampolės mokytojų seminariją – ji arčiausiai namų, o ir studijos nieko nekainuos – kaip savanoriui paskyrė netgi stipendiją. Gaudavo kartais pilną – 70 litų, kartais dalinę – 35 litus. Pragyventi įmanoma. Be to, anuomet, baigus du seminarijos kursus, valdžia jau leisdavo dirbti valsčiaus pradinėje (keturių skyrių) mokykloje. Taip norėta kuo sparčiau pagausinti eilinių mokytojų gretas, nes Lietuva ruošėsi įvesti visuotinį pradinį švietimą. V. Montvila turėjo visas galimybes tapti tos tada tikrai gerbiamos profesijos atstovu. Tačiau maištininko temperamentas, bekompromisis savo principų laikymasis sukliudė šio, sakytume, neblogo scenarijaus išsipildymui. Gilaus mūsų herojaus žvilgsnio bedugnėse kažkas be perstojo virė, kunkuliavo; susikaupę pagiežos neteisingam pasauliui garai slėgė sąmonę ir atkakliai, nemažindami apsukų, varė vidinį nenuoramos variklį. Atrodo, dėl to poetui nesisekė prisitaikyti prie aplinkybių, jis dažnai likdavo nesuprastas, izoliuotas – netgi būdamas tarp panašių pažiūrų „revoliucionierių“. Tai ėmė ryškėti vos pradėjus studijas Mokytojų seminarijoje.

„Cicilikų“ lizdas Marijonų mieste

Išskirtinius Marijampolės, kurios vardas kilo nuo vienuolių marijonų ordino, nuopelnus lietuvių švietimui ir kultūrai XIX a. pabaigoje – XX a. trečiajame dešimtmetyje tikrai sunku pervertinti. Miestas, o sykiu ir visas aplinkinis Sūduvos regionas, jei kada, kaip anekdotuose teigiama, ko nors daiktiško kitiems labiau apsnūdusiems bei aptingusiems lietuviams kartais ir pašykštėdavo, tai dvasinėmis, kultūros gėrybėmis dalinosi kuo dosniausiai.

Atvėrė plačiausius aruodus (taip seniau fondai vadinosi) ir leido viską iki paskutinio „pasėlio grūdo“ susišluoti. Viskas – dėl bendros „laboros“, dėl bendro savos valstybės auginimo reikalo.

Iš Sūduvos krašto kilo daug šviesių, veiklių asmenybių, iškilų tautinio atgimimo veikėjų. Čia formavosi ne tik bendrinė lietuvių kalba, bet ir pagrindinės politinės-pasaulėžiūrinės srovės. Tačiau visuomeninės minties raida dažnai pasižymi aštria konkurencija. Anuometinėje Lietuvoje pagrindinė kova vyko iš esmės tarp dviejų sąlyginių stovyklų: socialistinės ir katalikiškosios. Pirmieji dėl pasaulietišku, o neretai ir ryškių ateistinių, nuostatų, sekant kunigų pavyzdžiu, žmonių būdavo vadinami „cicilikais“, karštai save ir kitus įtikinėjant, kad jų „dūšios“ už tą įžūlumą, už tą laisvamanybę, tikrai degs pragare (tai maždaug atitiktų mums nūdien iš visų oficialių „sakyklų“ pranašaujama klimato atšilimo apokalipsę). Antruosius gi oponentai pravardžiuodavo juodaskverniais, klerikalais, davatkomis ir taip pat pikdžiugiškai save bei aplinkinius ramindavo, jog tikintieji, kiek poterių bebūtų sukalbėję, kiek mišių smilkalų beišuostę ar kiek vaško žvakių besutirpdę, kai tik užbaigs savo dvasingus darbus „ašarų pakalnėje“, vis tiek į rojų nepateks, nes jis – lygiai kaip ir pomirtinis gyvenimas – neegzistuoja. Jei taip, tai mieliesiems skaitytojams gali pasirodyti, jog protingiausia egzistencinė strategija būtų gyventi šia diena – neatidėliojant tenkinti visus savo įgeidžius, finansuojant juos iš greitųjų paskolų. Deja, kaip yra iš tiesų – bijoti pragaro, ar laukti rojus – iki šiol įtikinamai nepaaiškino nei teologai, nei duomenų mokslininkai, nei kiti gerbiami ekspertai. Visokių nuomonių esama ir gerai būtų, kad dabar nė viena pusė jų taip karštai kaip prieš šimtą metų niekam nebepirštų.

Abi minėtos Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinės stovyklos buvo nevienalytės, ypač socialistinė. Pastarąją sudarė bent keturios tarpusavyje nelabai arba ir visai nesutariančios grupės, besiskiriančios ekonominių idėjų radikalumu, požiūriu į demokratiją, tarptautinius orientyrus. Sovietų Sąjungos valdomi ir finansuojami komunistai buvo tik viena jų. Skirtingai nei teigta sovietmečio propagandinėje „makulatūroje“, pagrindinė Lietuvos komunistų partija

nejstengė užsitikrinti krašte bent kiek reikšmingesnio populiarumo ir įtakos. Mažai kas iš blaiviai mąstančiųjų galėjo pripažinti normaliu dalyku faktą, kad tos slaptos organizacijos vadovai – Vincas Mickevičius-Kapsukas ir Zigmas Aleksa-Angarietis reziduoja Maskvoje, užima atsakingas pareigas Trečiojo komunistų internacionalo (Kominterno) struktūrose, vykdo imperinę Sovietų Sąjungos politiką. Kaip gi galima leisti mūsų valstybę Lietuvą kažkam iš užsienio valdyti, dargi jos žmonių valios visai nepaisant? Užteko juk jau tų tokių „ciesorių malonių“, kai draudė sava kalba „gazietas“, „metskaitlius“ skaityti ir kai visokius mums šventus dalykus visaip niekino, varžė...

Tad minėti lietuvių komunistų vadai apie juos žinančiam visuomenės sluoksniui atrodė kaip prarasti tautos sūnūs. O juk jaunystėje abu su „arklu, knyga ir lyra“ ėjo „Lietuvos keliu“... Užaugę racionalių, pasiturinčių Užnemunės ūkininkų šeimose, vertino mokslą, patys švietėsi ir kitus švietė; nestokojo tautinio susipratimo – ypač V. Mickevičius-Kapsukas. Jis didžiavosi esąs V. Kudirkos pasekėju, pastarojo garbei net panašų slapyvardį susigalvojo (Kapsukas – Kapsokas mokinys), nepaisydamas atkaklių caro žandarų persekiojimų, „viešnagių“ kalėjimuose, katorgos, aktyviai veikė lietuviybės ir paprastų žmonių labui. Bet vėliau sektantiškai susižavėjo pasaulinės proletariato diktatūros utopija, panorą matyti Lietuvą jos dalimi. Todėl pasirinko plačiąją ir galingą – internacionalinę, o ne mažą ir silpną, bet prigimtinę – tautinę tėvynę. Gal vėliau – kai susidūrė su brutalia bolševikine tikrove – širdies gilumoje jis dėl to ir graužėsi, tačiau jokių galimybių pasukti atgal nebeturėjo. Kas atsitinka, kai einama su velniu obuoliauti, parodė Z. Aleksos-Angariečio likimas. Jis tapo didžiojo stalininio teroro auka. Bet atminti reikia ir tai, kad po penkiolikos metų kitas Maskvoje išauklėtas Užnemunės sūnus – okupantų sukurtos Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos komunistų partijos pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus partijos steigėjo ir savo pirmtako V. Mickevičiaus garbei 1955-aisiais Marijampolę Kapsuku pervadino. Lietuva tada jau buvo antruoju bandymu užgrobtą.

Gi toji pirmoji betarpiška krašto pažintis su „tarybų valdžia“ atsitiko 1919-aisiais. Įsiveržusi Raudonoji armija ant durtuvų bandė sukurti „visų laikų

teisingiausią santvarką". Teoriniai planai buvo toli siekiantys: esą tik praradę žemę, turta, ekonominį savarankiškumą, atsikratę religinių, moralinių „prietarų“, tradicijų, žmonės taps lygūs ir laimingi – didžioji valstybė, o iš esmės, jos sąžine ir protu pasiskelbusi partijos viršūnė, visu tuo savo nuožiūra pasirūpins. Praktikoje tai reiškė tiesmuką diktatą, fizinę ir administracinę prievartą, kuri plačiomis kruvinomis represijomis tada nepavirto tik todėl, kad bolševikų tarybos, komisarai iš Lietuvos buvo gana greitai karine jėga, tai reiškia – nevaržomai vartojant smurtą artimoje aplinkoje – „išprašyti“. Diskusijomis, kaip bebūtų gaila, ciniškų demagogų nenugalėsi. Išbarškėjo tad toji engiamosios žmonių klasės teisių „gynėjų“ kariauna su visa savo rėksmingų vadeivų „šauka“ į rytus ne tik garvežiais, bet ir vadeliudami pavydėtinais ekologiškais transporto priemonėmis – arklių traukiamas „tačiankas“.

Po bolševikų invazijos sukkelto sukrėtimo Lietuvos socialdemokratai, socialistai liaudininkai demokratai ir kai kurios kitos marksistinės pakraipos organizacijos „atsižegnojo“ nuo komunistų kaip pavojingos Lietuvos valstybei politinės jėgos. Maskvos pakalikams paskui prireikė nemažai laiko, kad vėl į savo pusę persiviliotų kažkiek šių partijų šalininkų. Senoji karta purpuriniam Kremliaus žvaigždžių spindesiui turėjo pakankamai stiprų imunitetą, mažiau atsparūs ateityje pasirodė besą jaunieji. Žodžių mūšiai tarp komunistų ir kitų Lietuvos kairiųjų tęsėsi visą XX a. trečiąjį dešimtmetį. Sovietų Sąjungos šalininkai ant savo konkurentų tiesiog spjaudė tulžimi: iš pradžių vadindavo išdavikais, provokatoriais, „proletariato jėgų skaldytojais“, o paskui, paskatinti Šeštojo Kominterno kongreso direktyvų, nevengdavo apšaukti netgi „fašistais“. Šiuo „baisiausiu įmanomu žodžiu“ iki šiol tebėra prakeikiami visi sunaikinimui pasmerkti Maskvos ekspansinių užmačių priešininkai. Rimtai argumentuoto turinio jame nėra – tai tik desperatiškos pagiežos išraiška.

Būti, ar nebūti... komunistu

XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje didžiausias „cicilikų“ bastionas Marijampolėje buvo realinė gimnazija. Garsėjo tuo ji visoje Lietuvoje. Bet ir Mokytojų seminarija nuo šios „bolševikų peryklos“ stengėsi neatsilikti. Pradėjęs

čia studijuoti, V. Montvila iškart atidūrė kaitriame, kunkuliuojančiame pasaulėžiūrinės kovos katilė, atsiduodančiame aitrais apsižodžiavimų svilėsiais, burbuliuojančiame piktais kaltinimais ir apiplikantį tais savo purslais visus, kurie tik priartėja, visus, kurie tik menkiausią pretekstą suteikia. V. Montvila tokių nemalonumų visai nesišalino – traukė jį visuomeninis gyvenimas. Aštrus socialinio teisingumo stokos skausmas pradedantį poetą kamavo nuolatos: norėjosi jį kažkur draugijoje, per diskusijas, kūrybos skaitymus išlieti, apmalšinti. V. Montvila, ko gero, turėjo apaštališkų ambicijų savo „tiesas“ visiems paskelbti, padiktuoti, bet būdamas drovoko, kompleksuoto būdo, šį geidulį savyje gniaužė, slopino. Tik kartkartėmis tas valingas ir valdingas jo vidinio pasaulio balsas garsiau prasiverždavo, bet dvejonės, pasyvumas greitai vis tiek viršų paimdavo. Pirmaisiais studijų metais V. Montvilai gana ilgai negalėjo susigaudyti, kurie gi iš tų besiangaužujančių „išlaisvinti liaudį“ veikėjų yra teisiausi, prie kurių gi jam – tikram idealistui – derėtų prisidėti. Jautėsi ir save jis laikė „ciciliku“ – tik bėda, kad čia tokių daug ir jie visi tarpusavyje nelabai sutaria, dėl „šventų dogmų“ kartais net labai karštai ginčijasi. Kita vertus, nuolat grumiantis su stipria katalikų stovykla, Marijampolės kairių pažiūrų jaunimui, kad ir nenoromis, tekdavo bendradarbiauti – jei ne kaip apsisprendusiems sąjungininkams, tai bent kaip su tuo pačiu iššūkiu susidūrusiems pakeleiviams. Tokio susivienijimo idėjinė platforma laikėsi ant dviejų „stulpų“: ištikimybės Karlo Markso materialistinei filosofijai ir priešiško klerikalizmui.

Norėdamas iš vidaus susipažinti su tuo kunkuliuojančiu pasaulėžiūrinių aistrų katilu, V. Montvila pirmiausiai įsijungė į „bešalių“, t. y. neutralių, nuosaikių pasaulietiško studentų sambūrį. Tai buvo pirminis laikinas etapas – galimybė susiorientuoti. Neilgai trukus jis persimetė pas „aušrininkus“ – radikalesniam visuomeniniam veikimui užsiangažavusią jaunimo organizaciją, panašią į rusų socialistus revoliucionierius (eserus). Po 1917 m. spalio perversmo Petrograde eserai iš pradžių rėmė Lenino bolševikus, bet paskui tapo atvirais jų priešais. Nesibičiuliavo tos dvi grupuotės ir Lietuvoje. Tai būtina akcentuoti. Mat gana dažnai laikraštiniėje istorinėje publicistikoje aušrininkas V. Montvila visai nepagrįstai nuo pat studijų laikų yra siejamas su bolševikais. Esą, jis vos grįžęs

iš kariuomenės iškart pasuko Lenino rodoma kryptimi. Anaiptol. Iki 1940 m. V. Montvila ne tik nebuvo Lietuvos komunistų partijos nariu, bet ir nepalaikė su ja jokių tamesnių ryšių. Šitai sovietmečiu paskelbtuose atsiminimuose patvirtino mūsų herojų gana gerai pažinoję tikrieji pagrindininkai. Jiems jis tebuvo tik „idėjiškai artimas proletarinis poetas“. Kita vertus, nepaisydama to, anuometinė Lietuvos valstybės saugumo policija gana dažnai visus kairiuosius radikalus traktuodavo vienodai, kartais netgi sąmoningai, neturėdama rimto pagrindo, prilygindavo juos Maskvos agentūrai. Tai patogus, nesenstantis metodas sutramdyti ar bent įbauginti pernelyg atkaklius protestuotojus. Tad ir tuometinė savo „šventumu“ įsitikinusi krikščionių demokratų valdžia negalėjo atsilaikyti prieš pagundą visus aktyviau viešai ją kritikuojančius asmenis avansu paskelbti „antivalstybiniais gaivalais“, sufabrikuoti jiems „politines bylas“. Tai juridškai pagrįsti ir praktiškai įvykdyti nuolatinio „karo stovio“ sąlygomis nebuvo sunku – egzistavo pakankamai platus ir efektyvus policinių opozicijos persekiojimo instrumentų arsenalas.

Šitai savo kailiu patyrė ir Marijampolės mokytojų seminarijos studentas V. Montvila. 1923 – 1924 m. už dalyvavimą kairiųjų surengtose protesto demonstracijose jis kelis kartus buvo suimtas. Po antrojo arešto jau grėisė ir reali laisvės atėmimo bausmė. Sesuo Marija, sumokėjusi sunkiai surinktą 600 litų užstatą, padėjo nenuoramai broliui iki teismo išeiti į laisvę. Tuo rūpesčiai dar nebūtų pasibaigę, bet viskas susiklostė daug geriau nei tikėtasi. Nuo tikro kalėjimo išgelbėjo Lietuvoje įvykusios politinės permainos. 1926 m. viduryje Trečiojo Seimo rinkimus šalyje laimėjo kairiųjų jėgų – valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų – koalicija. Todėl nemažai visokių pakraipų protestuotojų prieš „krikdemų diktatūrą“ tada buvo amnestuoti. Nukabino „politines bylas“ Damoklo kardą ir nuo V. Montvilos galvos.

Vis dėlto, iki to išganingo momento problemos su teisėsauga gerokai sukomplikavo „revoliucinio poeto“, jau spėjusio paskelbti pirmuosius savo eilėraščius spaudoje, studijų eigą. Dėl tų dviejų areštų buvo pašalintas iš Marijampolės mokytojų seminarijos. Kurį laiką bandė pelnyti sau duoną visokiais proletariškais darbais – tiesė kelius, statė tiltą. Paskui griebėsi

intelligentiškesnės veiklos – rašinėjo į savo krašto laikraštį „Šešupės bangos“. Iš to nepragyvensi... Nusprendė tęsti mokslus – diplomą, kad ir pedagogo, daugiau galimybių atveria. Įstojo į mokytojų seminariją Kėdainiuose, kur studijavo beveik metus. Nutraukus bylą, vėl sugrįžo į Marijampolę ir ten galiausiai užbaigė studijas. Būtų gal kokiame nuošaliame valsčiuje ir mokytojo vietą gavęs, bet politinės permainos Lietuvoje kitaip karjeros klausimą išsprendė. Revoliucionieriaus reputacija tapo rimta kliūtimi pretenduoti net ir į kukliausią valdišką tarnybėlę. Reikalas tas, kad šalyje vėl labai staigiai ir kardinaliai pasikeitė politinė konjunktūra. Kairiųjų vyriausybę su kariuomenės pagalba 1926 m. gruodį nuvertė slapta susimokę krikščionys demokratai ir tautininkai. Pastarieji prieš metus vykusiuose tikrai laisvuose demokratiškuose rinkimuose tesugebėjo iškovoti vos tris Seimo narių mandatus. Bet, kaip žinia, žvėriškas valdžios instinktas statistikos nepaiso. Po perversmo tautininkų mažuma, tiksliau jos „dvigalvė“ viršūnė, nuosekliai siekė vienvaldystės. Šalies vadovo poste įsitvirtino žmonių nerinktas pirmasis Nepriklausomos Lietuvos prezidentas Antanas Smetona. Gal todėl karma jam lėmė tapti ir paskutiniu, nes kas blogai prasideda, tas blogai ir baigiasi...

Ne kas kitas, o A. Smetona pribagė Lietuvoje demokratiją. Ankstesni šešeri karo padėties policinėmis priemonėmis subtiliai „paramstyti“ krikdemų valdžios metai, vertinant juos pagal 1927–1940 m. standartus, atrodo dar kaip tikras pilietinių laisvių „aukso amžius“. Todėl suprantama, kad V. Montvilai ir daugeliui panašių į jį nuosaikesnių ar radikalesnių kairiųjų nuo tos taip staiga susiformavusios ir save geriausia bei tautiškiausia per propagandinį žiniasklaidos ruporą pasiskelbusios valdžios kėlė „šventą“ įtūžį. Nė kalbos negalėjo būti apie susitaikymą su tikrove – tik kova, kova ir dar kartą kova – ryžtingu veiksniu, sutelktu protestu, ugningu poetiniu žodžiu. Pirmaisiais autoritarinio režimo metais kairioji opozicija Lietuvoje nestokojo ryžto ir energijos bandymams nuversti valdžią uzurpavusią tautininkų kliką. Nepavyko: socialdemokratus ir valstiečius liaudininkus suvaržė policinė kontrolė, išblaškė po užsienius, sukompromitavo. Ypatingų dvasinių jėgų reikėjo, atsitokėjus po viso to, toliau kad ir pavieniui, kad ir simboliškai tą pasipriešinimą Konstitucijos laužytojams tęsti.

Būdas revoliucionieriaus

Pagrindinis revoliucionieriaus ginklas – ne iš šalto metalo nukaldintas. Jis neapčiuopiamas, tačiau – matomas. Tas ginklas – tai charakteris. Ir jį, kad kovoje nepavestų, privalu grūdinti – grūdinti kaip plieną. Šitokiu priesaku spinduliavo ne tik atitinkamai pavadintas garsusis Nikolajaus Ostrovskio romanas apie Lenino bolševikų įsitvirtinimą Ukrainoje, bet ir daugybė kitų sovietmečiu plačiai ištiražuočių kūrinių, aukštynusių fanatiškų revoliucionierių „žygdarbius“. Iš tokių knygų, kaip kadaise iš riterišku romanų, jaunieji idealistai, naivuoliai ir šiaip visokie prietrankos semdavosi įkvėpimo kovai, formavo savo pasaulėžiūrą, elgesį, gyvenimo būdą.

V. Montvilos asmenybės genezei revoliucinė literatūra taip pat turėjo išskirtinės įtakos. Paveikė ji jį net ir išoriškai. Marijampolės ir Kėdainių mokytojų seminarijose bendramokslių atsiminimuose yra gana įdomių pastebėjimų apie poeto išvaizdą. Ypač atidžiai ją išsistudijavo poeto kurso draugės. Nieko stebėtino: šios, kaip žinia, turi ypatingai imlų žvilgsnį kiekvienai dėmelei ant švarko, kiekvienai siūlelei, kiekvienai vos pagaunamai grimasai veide – apskritai, visokiems net ir patiems menkiausiems dalykėliams, kurie tik galėtų tapti apkalbų objektu...

Dvidešimtmetis Vytautas buvęs nedidelio ūgio, į savo išvaizdą, gal tik išskyrus nuolat ranka glostomą ir vis tiek ant akių krintančią poilgę šveiliūrą, visai nekreipęs dėmesio. Liudininkės nutyli, mėgęs jis galvą trinktis ar ne, ar tiesiog gerokai trenktą galvą ant pečių nešiojęs, tačiau sutartinai tvirtino – iš kitų vaikinių išsiskyrė pabrėžtinai asketiška apranga. Teturėjęs esą jis tik dvi poras marškinių, vieną kostiumą ir aptrintą, kiaurus metus dėvimą lietpaltį. Toks garderobas tiko visoms progoms: ir į paskaitas vaikščioti, ir žaliomis pakrūmėmis berniškomis svajonėms svaiginantis slankioti... O kai tas keistuolis retkarčiais nuspręsdavo nueiti į šokius ar vakarėlį – tai, visų nuostabai, nė kiek nepasipuošdavo – vilkėdavo tais pačiais kasdieniais rūbais. Išties, keistoka situacija ir keistokas požiūris, turint omenyje, kad V. Montvila gyveno pas

seserį siuvėją – privačių siuvimo kursų vedėją... Jei tas poeto „apsileidimas“ buvo ne lėtinės ligos – depresijos – požymis, tai jokio kito paaiškinimo, kaip tik sąmoningas „proletariško stiliaus“ mėgdžiojimas, nelabai įmanoma išmąstyti.

Draugų teigimu, Montvila ypatingai žavėjosi Maksimu Gorkiu. Vėliau (1934–1935 m.) netgi išvertė į lietuvių kalbą vieną garsiausių šio rusų rašytojo romanų „Motina“. Tikrai, elgesiu, laikysena, V. Montvila kažkiek panašėjo į pagrindinį to kūrinio herojų – iš paprastų darbininkų kilusį revoliucionierių Pavelą Vlasovą: bekompromisis, šiurkštus, kupinas vidinės įtampos, nepasitenkinimo, visada paniuręs, nekalbus. Proletariško rūstumo ir stačiokiško tiesmukumo daug esama ir kito V. Montvilos tiesiog dievinto rusų autoriaus – poeto Vladimiro Majakovskio kūryboje. Lietuvis gerbėjas vertė jo eilėraščius, savo kūryboje bandydavo atliepti panašias idėjas. Tačiau įmaišė ir nemažai individualių savitumų.

V. Montvilos poezijos maištingumas ir tas, kaip bekraštis durpynas, nuolatos aitriais dūmais smilkstantis „klasinis pyktis“, nepasitenkinimas gyvenimu, atsirado ne tik dėl vaikystės traumų, piemenavimo metų nuoskaudų, bet, atrodo, ir dėl jo paties valingai užspausto libido. Meilei poetas kėlė labai aukštus, idealistinius reikalavimus, kurie tikrovėje, deja, labai retai tesurandami. Todėl netikėjo jis romantika ir apskritai nemėgo moterų. Užtat kai kurioms bendramokslėms Vytauto akys atrodydavo netgi ne tiek griežtos, kiek žiaurios. Poetą-asketą labai erzino merginų „tuštumas“, nesibaigiantys flirtai ir madų vaikymasis. Todėl, progai pasitaikius, apie tokius reiškinius jis atsiliepdavo ypatingai pašaipiai, su pikta pagieža. Pasak vienos bendramokslės, vieną kartą tas V. Montvilos žodinius, o gal labiau tiktų sakyti – „literatūrinius“, išpuolius vis išprovokuojantis kultūrinis sąmonės „fetišas“ sukėlė išties apgailėtinų pasekmių. Apie tai gal geriausiai būtų papasakojęs talentingasis Kazys Binkis. Siužetas iš Mokytojų seminarijos auklėtinių gyvenimo – vertas dramatiškos pjesės, kurią labai pritiktų pavadinti „Atžalynas II“. Deja, toks kūrinys neegzistuoja, todėl skaitytojams tą pikantišką atsitikimą tenka trumpai pristatyti ne taip talentingai, „savais žodžiais“. O buvo taip. Sykį V. Montvila parašė ir tarp bendramokslių išplatino sarkastišką pamfletą „Trys koketės“.

Jame, be kita ko, išjuokė vieną visiems žinomą, to meto supratimu, pernelyg atvirai tarpusavio romantiškus jausmus aplinkiniams demonstravusią kursiojų porelę. Kūrinėlyje paminėtas vaikiną dėl pašaipos labai neužsigavo, o štai merginai toji satyra pasirodė baisiausiu įžeidimu. Kaip gi tas „baisumas“ galėtų atrodyti? Bjaurių žodžių šarados nesinori spėlioti. Įžeidė ir įžeidė... Tik labai baisi tos istorijos atomazga galėjo būti. Savižudybės vizija ūmai iškilo. Bet klysta tas skaitytojas, kuris iškart pamanė, jog tai pašaipūnas V. Montvila, susivokęs kaip siaubingai su kolege pasielgė, suskubo sau virvelinį kaklaraištį kur nors po šakotu jovaru susirišti ar, prie smaluotų geležinkelio bėgių atėjęs, valingai apsisprendė kito, jo paties labai mėgstamo, plačiai pagarsėjusio proletarinio poeto – Juliaus Janonio pavyzdžiu pasekti. Tik pastarasis – patikslinimui reikėtų pažymėti – sąmoningai mirtį pasirinko ne dostojevskiško kalės jausmo prislėgtas, bet dėl nepagydomos džiovos ligos.

Per gerai apie V. Montvilą mano tie, kurie buvo linkę patikėti, jog jis dėl žiauraus savo taip baisiai akibrokšto graužtųsi. „Prigimtiniai revoliucionieriai“ retai kada savo teisumu abejoja – tai visi kiti aplinkui klysta, nes nesupranta „pažangių vertybių“, „prietarais“ vadovaujasi. Ir dar reikėtų priminti, kad anais neprogresyviais laikais moterų garbė buvo jų pačių, o ne teismų ar nevyriausybinų organizacijų reikalas. Todėl atsitikus vienokiems ar kitokiems „nemaloniems atvejams“, daugeliui jų prieš akis tuoj iškildavo tamsaus tunelio gale baltai žalsva fosforine šviesa nutviekstos angeliško pavidalo Anos Kareninos vėlės vaizdinys, raginantis kuo greičiau savo valia palikti tironišką vyrų pasaulį, nes teisybės jame nėra ir nebus. Matyt, V. Montvilos išjuoktajai „koketei“ kažkada perskaitytas garsaus rusų literatūros klasiko Levo Tolstojaus romanas apie išduotos ir įžeistos moters tragediją buvo palikęs gilų įspūdį, nes ji ilgiau nesvarsčiusi nusprendė panašiu būdu pati iš gyvenimo pasitraukti. Palūkuriavo kiek ant perono, o paskui puolė po garvežiu... Gerai tik, kad toji slogi istorija nesibaigė tragiškai. Neužvažiavo ant jos garvežys, lygiai taip pat kaip senais laikais akmuo neužgriuvo ant vaidilutės, kurią statant Gedimino pilį barzdoti patriarchaliniai lietuvių protėviai paaukoti dievams dėl iškilsiančio bokšto stiprumo manė. Užteko aukščiausiosioms jėgoms vien „puikių žemčiūgų ir rūtų vainikėlį pasiglemžti“.

Šis atsitikimas iš V. Montvilos bendramokslės apkalbų mums aiškų moralą diktuoja: tas, kas paiso kvailų pašaipų, pats kvailystes yra linkęs krėsti. Kvailystes krečiantys žmonės yra kvailiai (tarp jų nemaža ekstravertų). Šie gi – savo poelgių iš anksto kaip reikiant apmąstyti nesugeba – tik kitus isteriškomis iniciatyvomis vargina. Dar sakoma, kad nuo kvailumo gali apsaugoti knygų skaitymas, bet knyga knygai nelygu. Psichologinės sveikatos požiūriu, daug prasmingiau ilgas valandas prie matematikos žinyno parimus leisti nei eiliuotomis pašaipomis paneles šantažuoti ar, dekadentiniu meilės romanu „apsinuodijus“, desperatiškais poelgiais visą kursioką atžalyną šurpinti.

Tarp progresyviųjų Kauno „bernų“

Geresnės sąlygos plėsti pažįstamų ir bendraminčių ratą V. Montvilai susiklostė 1928 m., kai jis, baigęs Marijampolės mokytojų seminariją, įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. Čia egzistavo gana palanki terpė tarpti kairiosioms, rusofiliškoms ir net prosovietinėms pažiūroms. Tai toleravo ir netgi subtiliai propagavo pats fakulteto dekanas Vincas Krėvė-Mickevičius bei kai kurie kiti profesoriai. Vargingesnieji, realybe nusivylę studentai gyveno radikalių socialinių ir kultūrinių permainų lūkesčiais. Tuos jų karštus siekius po kelerių metų į viešumą iškėlė žurnalas „Trečias frontas“. V. Montvila taip pat sukiojosi šio leidinio sumanytojų, organizatorių aplinkoje. Kai kuriuos kolektyvo narius, kaip antai – Antaną Venclovą arba Kazį Borutą, jis pažinojo gerokai iš anksčiau – mat tie buvo kraštiečiai, pakankamai pasižymėję dar Marijampolės kairiųjų literatų sambūriuose. Su kitais, vėliau ne mažiau pagarsėjusiais revoliucinių nuostatų „mūzų globotiniiais“, V. Montvila susipažino garsiajame Kauno „Žiburėlio“ bendrabutyje. Pats čia šiek tiek pagyveno, o paskui – apsilankydavo. Tas bendrabutis – tai didelė pailga „pusantro aukšto“ apširusi medinė troba, stūksojusi Žaliakalnyje, Ukmergės plente (vėliau gavusiame Savanorių prospekto pavadinimą), šalia garsios katalikiškos „Saulės“ švietimo draugijos mergaičių gimnazijos. Tai bent kaimynystė!

Lyg tyčia taip gana dažnai atsitinka, kad mieste ar miestelyje priešais bažnyčia, ar kokią kitą padorią, šventą vietą, tuoj karčiama kaip musmirė savaime, dangiško lietaus nepalaistyta išdygsta. Vienur – angelai, o kitur – velniai, vienur mišios, kitur – orgijos. „Žiburėlio“ draugija, vadovaujama iškilios demokratės, valstiečių liaudininkų veikėjos Felicijos Bortkevičienės, tikrai nebuvo dievobaimingųjų „špitolė“. Globojo ji neturtingus kairiųjų, laisvamaniškų pažiūrų mokinius ir studentus – veltui ar pusvelčiui suteikdavo jiems pastogę, pavalgydindavo. Gyvendavo berniokai ankštai, amžininkai atsiminimuose pasakoja, kad net po du vienoje lovoje gulėdavę. Bet, apskritai, smagumo netrūkė. Tik nepagalvokite, mielieji skaitytojai, kažko nepadoraus. Tie padykę jaunuoliai vien mokslo ir žinių geiduliais vadavosi, o kiek labiau dvasiškai subrendę, savo gana darnias šeimas sukdavo. Priežastis paprasta – gera materialinė paskata anuomet egzistavo. Tais gūdaus patriarchalizmo laikais vyrai moteris vesdavo daug meliau nei dabar (nors pablukusiose nuotraukose jos ir ne taip patraukliai kaip šiandieninės atrodo) vien dėl to, kad iš tų sužadėtinių tėvų kraičio ir pasogos nemažai gaudavo. Bent tūkstantį litų uošvis tai tikrai atseikėdavo. O kai kuriems ir dešimteriopai geriau pasisekdavo. Šitaip ūmai praturtėjus, šitiek honoraro už „šliūbą“ prie stipendijos prisidėjus, bepigu buvo ir neskubiai puikius paveikslus tapyti, ir aukštos meninės vertės literatūros kūrinis rašyti, ir visa tai su draugais restoranėlyje, improvizuotame simpoziume intelektualiai aptarti, „aplaistyti“. Tikrai orų gyvenimą anuomet „moterystės sakramentas“ kultūrininkams žadėjo...

Labdaringo bendrabučio įstaigos siekiai ir veikla neabejotinai buvo idealistiniai, tačiau kantriai, atlaidžiai sėjama pasaulietiškos tolerancijos ir gerumo sėkla ilgainiui davė nelauktos kokybės derlių. Mat tarp gerų rugio grūdų ir apščiai skalsių pasimatė. Daugelis tos liberalios prieglaudos gyventojų – būsimų rašytojų, dailininkų, žurnalistų – svaičiojo „buržuazinės santvarkos“ suardymo ar bent radikali jos pertvarkos iliuzijomis. Iš užderėjusių „grūdų“, pelus išvėčius, išėjo raugas ne kasdien pasotinančiai lietuviškos kultūros duonai, bet – Stalino bravoro šamarliakui. Vieni „Žiburėlio“ įnamiai jau tada buvo, arba vėliau tapo fanatiškais komunistais, okupantų kolaborantais, kitiems

maištavimas prieš konservatyviausias lietuviškas tradicijas, kaip laikinas jaunatviškų savęs ieškojimų etapas, gana greitai baigėsi. V. Montvilai tame „cicilikų“ ir „bliuznytojų“ rate, žinoma, buvo įdomu. Bet aiškaus orientyro sau jis čia nerado. Vis dar liko iki galo neapsisprendęs. Imponavo tik bendra „antiburžuazinė“, „antiklerikalinė“ atmosfera. Beje, V. Montvilos biografija, povyza, beveik idealiai atitiko „trečiafrontininkų“ iškelto idealo – maištingo, Lietuvą pertvarkyti užsiangažavusio provincijos berno vaizdinį. Poetas buvo „prastos kilmės“, paragavęs kareiviškos duonos – gynęs savo tėvynę nuo priešų, tačiau neatitrūkęs nuo liaudies – niekinantis buržuazinį gyvenimo būdą, aprangos stilių, etiketo normas, pritvinkęs „švento įtūžio“ dėl aštrių gyvenimo neteisybų, tvirtai žinantis, koks turi būti tas „šviesus rytojus“. Biografija puiki, bet charakteris – kampuotas, nelankstus, individualistinis. Nesisekė prie „Žiburėlio“ „barako“ publikos pritapti. Mat ten ir dar didesnio masto asmenybės savo išmonėmis varžėsi. Antai – Petras Cvirka – talentingas, tačiau narciziškas, pašaipus tipas. Vos progai pasitaikius nesusilaikydavo jis V. Montvilos savo kandžiais pastebėjimais neapšaudęs. Tas gi bandydavo „atsakomąja salve“ gintis. Mokslo draugų ir pažįstamų liudijimu, Vytautas sambūriuose „žodžiais“ šaudydavo retai: per visokias literatūrinės ir politinės diskusijas dažniausiai laikydavosi atokiai ir tik staiga išprovokuotas, ar pamažu pats pakankamai įkaitęs, pykštelėdavo kelias trumpas, taiklias, ankstesnius požiūrius perskrodžiančias replikas. Kiekviena jo tezė kaip kulka cvaktelėdavo „šnekoriams“ – tai į kaktą, tai į širdį. Beje, 1941 m. išleista V. Montvilos poezijos rinktinė vadinosi „Eilėraščio šūvis“. Taigi, „šaulys“ jis buvo lyg ir neblogas, pripažintas, kulų-frazių kišenėje neieškantis, tačiau P. Cvirkos kandumui vis tiek neprilygo. Pastarojo „kulų“ „prasminis kalibras“ – ir taiklumas – daug didesnis. Tikrai turėjo jis unikalų „verbalinio enkavėdisto“ talentą. P. Cvirka V. Montvilos nemėgo. Galima manyti, kad nesutapo jų dviejų charakteriai, temperamentai; ekstravertas manėsi galįs „pasismaginti“ su intravertu. Panašu, kad P. Cvirka V. Montvilą laikė kompleksų sukaustyta pretenzinga vidutinybe, gerokai pervertinančia savo poetinius gabumus. Ši antipatija, kartais panašėjanti į panieką, įvairiomis formomis pasireiškėdavo ir vėlesniais metais. Nieko čia neįprasto: bernai – progresyvūs ar tradicionalistai – visada konkuruoja, matuoja vienas kito jėgas, sugebėjimus ir visus kitus

dalykus, kuriais tik jie norėtų, bet kartais (dėl objektyvių priežasčių) negali didžiuotis.

Politinio terorizmo pagundos

Nesulaukęs didesnio dėmesio ir pripažinimo revoliucingųjų literatų ir menininkų sambūryje, V. Montvila bandė viso to siekti kitoje plotmėje. Vėl labiau suartėjo su Maskvos komunistų konkurentais „aušrininkais“ ir net panoro imtis realios opozicinės veiklos. Juolab kad politiniai procesai šalyje visiems kairiesiems – nuo nuosaikiausių iki radikaliausių – kėlė sunkiai tramdomą pasišlykštėjimą. Buvo prabėgę beveik dveji metai po 1926 m. gruodžio 17-osios karinio valstybės perversmo. Demokratinę konstituciją sutrypęs ir valdžią uzurpavęs prezidentas Antanas Smetona bei jo paskirtas ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras per tą laikotarpį suspėjo užgniaužti beveik visą viešąją opoziciją. Jų valdžią įvairios pakraipos kairieji savo kontrabandinėje spaudoje ir atsišaukimuose jau atvirai vadino „fašistine diktatūra“, ragino imtis visų priemonių jai nuversti. Didžiausios neapykantos objektu tapo ne blankus ir nykus publicistas A. Smetona, bet temperamentingas, diktatoriškų ambicijų neslepiantis egocentrikas A. Voldemaras. Ne tik jo elgesio manieras, bet ir pati išvaizda vertė mėšlungiškai gniaužtis kiekvieno visuomeniško, revoliucingai nusiteikusio „berno“ kumščius. Tik įsivaizduokite: nedidukas vyriukas, plaukai – trumpai kirpti – statūs lyg ežio spygliai. Šukuosena – beveik veidrodinis charakterio atspindys. Arogantiškas, menkas kuklumo nuosėdas, jei kažkada kiek turėjo, seniai nugramdė ir pavėjui kaip pelenus išbarstė. Galva – didelė, mat profesoriška, bet viduje – istorijos mokslo faktai su kažkokios velnio balos siera sumaišyti. Sau vaizdavosi jis lyg būtų Romos imperatoriumi, Napoleonu, ar fašistinės Italijos duče. Vidinės didybės jam su kaupu užteko, tik, bėda, lietuviškos karinės galios apie ją pasauliu pareikšti – stigo. Karinių sąjungininkų mūsų šalis tada neturėjo, tad ir mūsų diplomatijos „šefas“, kad ir nenoromis, turėjo kukliau, atsargiau elgtis. Su koku gyviu talentingas karikatūristas, pavyzdžiui, „bolševikinis padauža“ Stepas Žukas, tokį premjerą ir užsienio politikos vairuotoją sulygintų? Koks gyvūnas šį tipą piešimo popieriaus lape geriausiai atvaizduotų? Ežiukas? Ne. – Per mielas padarėlis.

Gaidys? – Gal, bet ne broileris, o tas mažosios veislės – „cukrinukas“. Nors, gerai pagalvojus, šitas neūžauga pentinuotas giedorius dar per mažai agresyvus. „Zoomorfinio“ tuometinio Lietuvos premjero ir užsienio reikalų diriguotojo atvaizdo, matyt, reikėtų ieškoti ne tarp plunksnuotų, bet tarp žvynuotųjų padarų. Nemuno šalies vandenyse yra plačiai paplitęs toks žuveliokas – pūgžlys. Išvaizda karinga: mažas, nė sprindžio nesiekias, bet visas pasišiaušęs baisiais spygliais. Aštrūs pelekai ir žiaunos storai lipniomis, skausmą sukeliančiomis gleivėmis sutepti. O jau įžūlumas to gyvio! Puikiai atrodytų karikatūra, kur lietuviškas pūgžlių pūgžlys kanda į ūsą šamui – lenkų maršalų maršalui Juzefui Pilsudskiui. Deja, toks piešinys neegzistuoja... Na, bet ir taip užtektinai visokių šmaikščių dalykų tas S. Žukas pripaišė ir pripaistė – užtat negalima teigti, kad „be nuopelnų“ IX forto kalėjime jį kurį laiką valdžia pasistengė su „pilnu pansijonu“ poilsiui įkurdinti...

Anais laikais žmonės ryžtingumo ir beprotiškos drąsos nestokojo. Jaunos, veržlios, svajotojų visuomenės bruožas. Ilgai nesėdėdavo rankas sudėję, kai koks „per daug iškilus“ politinės viršūnės personažas į pilietines laisves batus valydavosi. Tad ir susimokė studentai „aušrininkai“ (socialistai revoliucionieriai) pirmąjį savo valstybės „fašistą“ į aną pasaulį išstremti, kol jis jų neaplenkė ir pirma savęs į Varnių koncentracijos stovyklą neišsiuntė. Degė širdys kerštu už persekiojamus draugus... Į sąmokslininkų ratelį, kaip kariškos patirties turįs, iš pradžių įsitraukė ir V. Montvila. Šaudymo iš revolverio pratybos vykdavo nuošalesnėse Kauno ažuolyno vietose. Bet gana greitai V. Montvila savo vidinių apmąstymų ir abejonių paveiktas dalyvauti pasikėsinyje atsisakė. Kiti gi, nepaisydami to, sumanymą pabandė įvykdyti.

1929 m. gegužės 6 d. Kaune, netoli Valstybės teatro, patykojo nekenčiamo pareigūno. Atentatas nepasisekė. Ministro pirmininko kulkos nekliudė, nors žuvo vienas jo asmens sargybinis, o antrasis buvo peršautas. Be to, šiokius tokius sužeidimus patyrė politiko žmona bei posūnis. Dviem iš pasikėsinyje dalyvių pavyko pasprukti iš Lietuvos, trečiąjį policija po kiek laiko suėmė. Tai iškart padėjo praplėsti bendrininkų ir įtariamųjų ratą. Prasidėjo areštai ir kratos. Daug jų vyko Marijampolėje ir apylinkėse – nuo seno pagarsėjusioje

aušrininkų „perykloje“. Suėmė ir V. Montvilą. Greitai išaiškėjo visi jo ryšiai. Teisė ambicingą poetą kartu su keliais kitais tos „atentatininkų“ bylos dalyviais karo lauko teismas. Posėdis vyko Kauno sunkiųjų darbų kalėjime – „Geltonajame name“ – A. Mickevičiaus gatvėje. Liudininkų teigimu, V. Montvila teisme laikėsi drąsiai, netgi išdidžiai – kaip tikras revoliucionierius. Dėl to teisėjai bausmės „nepašykštėjo“ – skyrė dešimt metų kalėjimo, kad turėtų laiko gyvenimo klaidų apmąstymams...

Nepanoro per ilgai kalėjime užsisėdėti

Gyvenimas už grotų pasirodė labai nelengvas net tokiam proletariškų nuostatų asketui kaip V. Montvila. Vargino jį ne tiek kalėjimo buitės (kurios net komunistai „atlydžio laikų“ atsiminimuose labai nepeikė), kiek pats politkalinių kolektyvas. Individualistui, intravertui buvo sunku diena dienos tvirti begalines kameros įnamių diskusijas, nuolatinį šurmulį. Juo labiau, kad poetas vis nepajėgė apsispręsti prie kurios kairiųjų grupės šlietis – likti „aušrininku“ ar bandyti įsiprašyti pas komunistus. Su pastaraisiais susidėjęs, kasdienė duona būtų daug sotesnė, mat šie nuolatos iš laisvės gaudavo slaptų rėmėjų suorganizuotus pilnus visokiausių skanumynų siuntinius. Bet V. Montvilai materialinė nauda niekada nebuvo tikslas. Jis nuo jaunystės „skrajojo padebesiais“: gyveno savo poetinėmis svajomis, mažai kreipdamas dėmesio į daugeliui tokius svarbius „žemiškus reikalus“. Vienišius svajoklis palaikydavo santykius su komunistais tik dėl tam tikro pažiūrų bendrumo, bet didesnių įsipareigojimų jiems vengė. Gal savo skvarbiomis akimis per storą maskuojančios demagogijos šydą jis pajėgė įžvelgti šurpinančius totalitarinius bolševizmo pradus, o gal kaip poetas intuityviai jautė, jog Stalino kuriama santvarka tikrovėje negali turėti nieko bendro nei su laisve, nei su socialiniu teisingumu, nei su žmoniškumu. Tai – tik prielaidos, tiesioginių „erezijos“ įrodymų nėra. Kita vertus, ir patys komunistai iki tol rimčiau nesistengė prisivilioti V. Montvilos. „Rimtiems“, žvėriškai ciniškiems pagrindininkams toks naivus idealistas atrodė nepakankamai patikimas, nelygiavertis. Niekam nebuvo paslaptis, kad jis stokoja elementaraus apsukrumo: yra ryžtingas tik savo posmais, povyza, bet ne veiksmis. Todėl ir sėdėdavo V. Montvila

dažniausiai vienas, tylus, kokiame nuošalesniame kameros kampe, gilių tamsių akių žvilgsnį nukreipęs į neapbrėpiamus nepažinios būties tolius. Atrodo, kad šitaip vengdamas glaudesnio ryšio su kokia nors viena kairiųjų politkalinių grupe, poetas norėjo likti laisvu opozicionieriumi – nepriklausomu nuo Kominterno, nesaistomu jokių direktyvų ar kolektyvo norų. Kitiems kameroje tokia jo laikysena nelabai patiko, jie pageidavo aiškesnio pasirinkimo. Ko ir stebėtis. Greičiausiai niekadosis neišauš tokie laikai, kad „baltoms varnoms“ gyventi būtų gerai...

Norėdamas bent kažkaip sustiprinti savo autoritetą politkalinių akyse, V. Montvila kartkartėmis bandydavo pademonstruoti „tikrą revoliucionieriaus narsą“. Progai pasitaikius, noriai dalyvaudavo visokiuose vienos ar kitos kairiųjų grupės inicijuojamuose protestuose, nevengdavo priešgyniauti prižiūrėtojams. Iš dalies dėl to jis su keliais kitais, tokiais pat problemiškais, nuteistaisiais kuriam laikui buvo perkeltas iš „Geltonojo namo“ į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo filialą IX forte. Bet ir ten – netgi sėdėdami drėgnoje, šaltoje drausminėje kameroje – šie nenuoramos gerokai „pašokdino“ įstaigos administraciją: dėl vieno prižiūrėtojų kiek apstumdyto kalinio išsireikalavo vyriausio valstybės prokuroro vizito. Į nuteistųjų skundus Teisingumo ministerija anuomet nežiūrėdavo pro pirštus. Beje, prisimenant kiek vėlesnius įvykius, pravartu pažymėti, jog Sovietinės sistemos represuotieji neturėjo nė dešimtadalio tų galimybių pareikšti pretenzijas dėl žmogaus teisių pažeidimų, kokios realiai egzistavo „fašistinėje Lietuvoje“.

Supratęs, kad valdžia negali nenagrinęjusi atmesti kalinių skundų, V. Montvila ėmė kelti ir jam pačiam skirto nuosprendžio pagrįstumo klausimą. Su pasikėsiniu į A. Voldemarą poetas tikrai nebuvo susijęs. Tai parodė 1930 m. pasipildžiusi tyrimo medžiaga. Be to, esmingai pasikeitė ir kitos aplinkybės. Tuo metu arogantiškasis Lietuvos diplomatijos vadovas jau buvo atsidūręs autoritarinio prezidento A. Smetonos nemalonėje: prarado ne tik postus, bet ir judėjimo laisvę – kaip pavojingas opozicionierius laikytas savotiškame namų arešte. Taigi, susidarė palankios sąlygos iš esmės peržiūrėti V. Montvilos bylą. Neilgai trukus, nuteistajam buvo pranešta, kad jis galys tikėtis amnestijos – tik

reikėtų parašyti malonės prašymą. Atrodytų – paprastas dalykas. Ne visai. Ypač „revoliucionieriui“. Pagal to meto komunistų pagrindininkų „garbės kodeksą“, malonės prašymas „fašistinei valdžiai“ buvo „mirtina nuodėmė“ – vienas iš labiausiai smerktinų poelgių, rangu nusileidžiantis nebent „kovos draugų“ išdavystei ir partijos nario bilietai praradimui. Tiesa, tada V. Montvila komunistų pagrindžiui nepriklausė, tad jokios formalios priesaikos jo nesaistė. Kita vertus, žmogaus reputacija yra kur kas platesnė sąvoka. Kai V. Montvila parašė malonės prašymą ir sulaukė jo patenkinimo, durys į komunistų partiją jam iškart užsivėrė. Iš svyruojančio „revoliucinės kovos pakeleivio“ poetas kaipmat tapo atstumtuuju, renegatu. Tokiu ir liko iki pat 1940-ųjų Lietuvos sovietinės okupacijos.

Ar laikyti save poetu – tolygu juo būti?

Išėjęs iš kalėjimo 1931 m. V. Montvila atsidūrė sunkioje padėtyje. Teistumas ir kiti „revoliucinės“ biografijos faktai neleido jam tikėtis gauti bent kiek sotesnį gyvenimą garantuojančios „valdiškos tarnybos“. Įgytas mokytojo diplomą – „per silpna korta“ – jokiai valsčiaus pradinei tokio pedagogo nereikėjo.

Visą ketvirtąjį dešimtmetį V. Montvila vertėsi atsitiktinio pobūdžio darbais, dažniausiai susijusiais su rašymu, knygų ir kitų spaudinių prekyba. Be kita ko, užsiėmė jis ir vertimais, tarp jų – M. Gorkio romano „Motina“ parengimu Lietuvos skaitytojams. Kartkartėm paskelbdavo šiokių tokių savo kūrinėlių ir spaudoje. Kaip santvarkos ir visuomenės kritikas plačiau reikštis nedrįso – saugumo policija jį, kad ir akies krašteliu, bet stebėjo. O ir paties nenuoramos kalėjimo ilgesys nekamavo.

Norėdamas pasijusti laisvesniu, 1933 m. V. Montvila buvo nusibastęs į Vakarų Žemaitiją: talkino tenykščiam „liaudies poetui“ Butkų Juzei administruoti gana nuostolingą knygyną ir tvarkyti kitus tokius pat varganus jo reikalus. Gaunamo atlygio vos pakako pramisti. Tačiau skurdžią buitį atpirko galimybė praplėsti akiratį: pamatyti nuostabų kalvotą kraštą, aplankyti Palangą, pasivaikščioti smėlėtu Baltijos plažu. Grįžęs į Kauną poetas dirbo tai šoferių ir autotransporto

darbuotojų profsajungoje, tai „Atžalos“ knygyne. 1939 m. rudenį buvo pasiūstas į Vilniuje atidarytą šios įmonės filialą.

Nors atstumtas komunistų ir kitų pogrindininkų, iš niekur paramos negaunantis V. Montvila „revoliucinių pažiūrų“ neišsižadėjo – kūryboje kaip koks senas gramofonas suko vis tą pačią, nuo jaunumės pamiltą plokštelę, grojančią traškantį, dirbtinai veržlų revoliucinį marksistų maršą.

1933 m. poetas išleido pirmąjį savo eilėraščių rinkinį „Naktys be nakvynės“. Jis nestoras – vos 60 puslapių. Sunku tose V. Montvilos eilėse bent kiek išskirtinį kūrėjo talentą įžvelgti. Nors tai, žinoma, subjektyvi nuomonė. Betgi atrodo, kad paprasčiausias būdas šią tikram poetui priderančią savybę „išmatuoti“ yra įvertinti, ar paprasti žmonės, toji sovietmečiu išaukštinta liaudis, jo kūrybos posmus žino, ar su muzikos melodija darniai supintus, aranžuotus laisvai dainuoja. Kitaip tariant, ar daro tai vien savo vidinio poreikio vedini, nieko neverčiami, neskatinami; tiek – kultūringai – per bendruomenės, giminės suėjimus, savo namų užstalėje šventės proga atsipalaidavę, tiek ir palaidai – be aiškios, gerbtinos priežasties smarkiai užsivaišinę, paskui gatve vingiais šlitiniuodami, tvoras ir sienas ramstydami. Atsakymas aiškus: nėra didesnės garbės tikram poetui, kai paskutinis „pajokas“ džiaugsmo ar sielvarto apimtas „iš visos dūšios“, pragerta gerkle jo posmus bliana. Tai požymis, kad autoriaus talentą ne per pažintis įgavo, ne diplomu „pasitvirtino“. Bet, deja, labai dažnai tą talentą vien begalinė ambicija, vien noras poetu (ar dainininku) būti atstoja. Daug energijos įdedant, aktyviai besireiškiant, kartais tuo stebuklingai pavyksta įtikinti ne tik save...

V. Montvilos eilės – deklaratyvios tezės: viskas jose vien juoda ir balta. Arba – rusų pilietinio karo simboliką vartojant – vien balta ir raudona. Jokių kitų atspalvių, jokių abejonių, jokių niuansų. Visas pasaulėvaizdis – vien klasiniai skirtumai, vien praraja tarp turtingųjų ir vargšų, vien priespauda, išnaudojimas. Ir vienas sprendimas šios blogybės – bekompromisė kova. Pokši tie lozungai lyg „vintovkos“ šūviai – tik giliai nei į širdį, nei į galvą nesminga. Kad dainomis virstų – per maža lyrikos, per maža Gilesnės prasmės. Mitinge

pasilipus ant „bačkos“ deklamuoti tiko, bet masių neuždegė, nes „ugnies“, „kaitrumo“ nedaug teišgauna. Ištisi dešimtmečiai – ir prievartinio brukimo, ir laisvo pasirinkimo tai patvirtino. Tik laikas geriausiai meną įvertina, jo tikrą prabą visuomenės atmintyje lyg aukso papuošale išgraviruoja.

Vesti ar nevesti, štai kur klausimas!

XX a. ketvirtasis dešimtmetis V. Montvilai tapo brandos laikotarpiu. Areštų, kalėjimo patirtys užgrūdino, nors ir neprivertė pakeisti pažiūrų; išleistas eilėraščių rinkinys oficialiai įrašė į poetų gretas, suteikė jam tam tikrą – bent jau kairiosios inteligentijos – pripažinimą. Daugelyje pirmųjų V. Montvilos eilėraščių yra gana ryškus skausmingos meilės motyvas. Tai rodo, kad ši tema autoriui buvo aktuali. Iš tiesų, rūpi ji daugeliui – kitaip neegzistuoatų nei geltonoji spauda, nei romantiškoji ar melodraminė literatūra. Dėl to atrodo prasminga ir čia trumpai šią temą paliesti.

V. Montvila į pasaulį žvelgė asketiško, maištingo revoliucionieriaus akimis. Jis, ko gero, pripažino meilės jausmo spontaniškumą bei iracionalumą, bet jį, kaip įsitikinęs marksistas, vis tiek vienareikšmiškai siejo su „materialine baze“, su klasine priešprieša. Savo eilėraščiuose pagrindine jaunuolių meilės kančių ir nesėkmių priežastimi pirmiausiai laikė ne jų psichologines problemas, o neperžengiamą turtinį barjerą. Užtat poetas aštriai ir netgi karingai smerkė Lietuvoje tuo metu dar vyravusią patriarchalinės santuokos iš išskaičiavimo tradiciją, kai piršlius ir jaunikio giminę pirmiausiai ir už vis labiausiai domino ne žvalgomos nuotakos būdas ir dorybės, bet kraitis, ypač jo piniginė dalis – pasoga. Ryškiausiai tai išsakyta pirmosios V. Montvilos poezijos rinktinės eilėraštyje „Be tūkstančių“. Viename posme yra tokios eilutės: „Tūkstančiai. Tūkstančiai. Tūkstančiai. Paniekinamai spjausiu aš į jus – be jūsų žmona gera man bus.“ Panašu, kad šis teiginys – autobiografinis. Poetas greičiausiai juo išreiškė ne abstraktų ketinimą, bet jau priimtą sprendimą, kartu tarsi norėdamas viešumoje savotiškai pasiteisinti arba – tiksliau formuluojant – atmesti visokių tradicionalistų ir moralistų neišvengiamus priekaištus. Būta dėl ko „atsimušinėti“. V. Montvila, to meto praktišku požiūriu, kaip jaunikis beveik

neturėjo jokių privalumų – lyg koks vekselis (paskolos raštelis) be garantijų. Tad spjauk nespjovęs į tuos tūkstančius – niekas jų neduos, jei pats tuščiomis kišenėmis stovi. Nužiūrėtas uošvis tokiam kandidatui ne dukrą, bet susuktą špygą (prieš tai dar godžiai taukus nuo pirštų nusilaižęs) parodytų. Juk V. Montvila buvo kilęs iš neturtingos, po pasaulį išsisklaidžiusios, visiškai susvetimėjusios šeimos, neturįs jokio nekilnojamo turto, o ir to „kilnojamo“ labai nedaug: lietpaltis, kelios poros marškinių, apatinių, kostiumas, batai bepradylančiais padais ir... didžiulis „pundas“ socialistinių knygų. Nei radijo, nei dviračio.... Gauti kad ir menkiausią valdišką tarnybėlę – jokios vilties nėra, mat buvęs politinis kalinys ir dar – „recidyvistas“. Charakterio neramaus, mintyse, kūrybiniuose ieškojimuose paskendęs – lyg nenormalaus proto būtų. Pamanyti galima, kad kaip tik dėl to jis pastovaus darbo neturėjo, jokio amato ar verslo patirties jaunystėje neįgijo. Rašyti moka – tik kas iš to? Nūdien bent jau iš „progresyvių projektų“ galėtų pragyventi, bet anuomet... Tokiam liurbui net mažąžemis ūkininkas savo dukters neatiduotų – pražūtis būtų pusmergei – ne gyvenimas. Geriau „sena pana“ – „dėdiene“ tegul lieka – vis tiek skalesnė duona jai bus, o ir senatvėj prie kitos šeimynos ar kokiame „davatkyne“ šiltą kampą gaus.

Vienintelis dalykas, kuris gal šį tą „žento“ V. Montvilos naudai bylotų, – tai, kad jis laikinojoje sostinėje jau šiaip taip buvo „užsikabinęs“ – ten kuris laikas laikėsi. Sodžiaus gyventojų akimis žiūrint, toks žmogus – jau „prie ponų“. Pats gal tuo ponu ir netaps, bet užtat bent trupinių nuo jų stalo nubirs. Kaunas yra Kaunas – iš tolo varganam ūkininkui atrodė, kad ten vis tiek geriau nei po diendaržio purvyną kasdien klampoti.

Bet tikrumoje toks bedalis atvykėlis kaip V. Montvila laikinojoje sostinėje nieko nereiškę. Niekas ir čia tokio žento nelaukė. Nebent tik specifiniame šio miesto rajone – „Brazilijoje“ (palei kairįjį Neries „pliažą“) – koks nors pusėtinai „pijokas“ piršlys visiškai „plikam“ poetui būtų vieną ar kitą vietinę „nuotaką“ įsiūlęs. Tik kad tų merginų privalumus be vargo trūkumai atsverdavo: nesispyriodamos sutinka jos nors ir keliskart per savaitę vis už naujo jaunikio „tekėti“, bet svarbu, kad tas bent porą litų avanso turėtų ir pusbonkį (net

žaliomis rūtomis nepapuoštą) piršlybų tikslu atsineštų. Na, o doresnė, dievobaimingesnė miesto darbininkė – iš „zitiečių“ tarpo ar šiaip kokia skalbėja-vandens nešėja – vargiai su V Montvila susidėtų. Kišenėse – vėjai, o galvoje – eilės švilpia. O dar akys kažkokios plieninės, žiaurios. Ištekėsi – tai „skūrą“ neblogiau už pikta pagiringą batsiuvį sugebės išdirbti. Apgaulinga būna tokių išvaizda: atrodo kaip lėtas, kažin kokių sunkių minčių prislėgtas, bemaž „išromytas“ teliukas, bet paskui paaiškėja, jog jam ragus lyg tikram velniui – kiek besistengtum, kiek rankas begražytum – nenulaužysi.

Pats V. Montvila, nors laikė save mūzų globotiniu, donžuano savybėmis niekada nepasižymėjo. Nors kūrybos palikime yra gana sentimentalių, dailiajai lyčiai skirų moterų eilėraščių. Beveik visi skirti „anoniminėms mūzoms“ ir, berods, tik vienas – tikrai gana aistringas – kažkokiai Valei... Bet šiaip jau moterų poetas dažniausiai šalinosi. Materialistėmis, bet ne ta reikšme, kurią marksistai yra „įsimylėję“, jis jas laikė. Atrodė šiam „revoliucinės sąmonės puritonui“, kad dėl drapanų, dėl pudrų, dėl koketavimo jos viskam pasiruošusios – lengvai galėjo dėl tų visų „pacackų“ „klasių kovos reikalą“ išduoti. Ir dar svarbu prisiminti, koku baisiu sukrėtimu V. Montvilai tapo pirmasis susidūrimas su Radviliškio „landynių blakėmis“ naivios jaunystės – kareiviavimo laikais. Juk gal gi tikėjosi jis ten su tyra, dora, ištikima mergina vargdienne susipažinti. Skaudžiai nusivylė. Tad savo meilės gėlą jis paskui ilgą laiką tik eilėse kaip šuo prieš pilną mėnesieną iškaukdavo.

Surado Kastutę namuose pas sesutę

Žinia, neretai asmeninės laimės nereikia toli dairytis – ji visai šalia – ranka pasiekama. Anais laikais šia artumo ieškančia ranka ne tik pasiekti, bet ir paliesti, pačiupinėti tąją „laimę“ ar net patį jos žiburį ne nusikaltimas buvo: nė viena save talentingu laikančio eilių kūrėjo palytėjimu „palaiminta“ persona po pusės amžiaus, šunadvokatį pasitelkusi, jautrios sielos poetui bylos už per pigiai prarastą garbę kelti nesumanydavo. Ir apie „gvoltą“ giliai prasiskverbiantiu, kiaurai permatančiu tamsiu žvilgsniu per visus laikraščius ir „radijušus“ neskelbdavo. Po „įžeidimo“, kaip jau anksčiau pasakojome, tokios

asmenybės ne apie teismus galvodavo, bet dairydavosi, iš kurios pusės koks juodais dūmais rūkstantis garvežys bėgiais atidunda, arba klausinėdavosi praeivių artimiausio gilaus, vėžių gausiai gyvenamo ežero...

Kad surastų savo asmeninę laimę, V. Montvilai net iš namų dorai išeiti nereikėjo. Jo meilės istorija – tai beveik kaip pasaka apie Pelenę. Tik nebuvo joje nei nuostabių kurpaičių, nei šampaninių suknelių, nei moliūgo, pavirtusio į karietą, nei karališko pokylio, nei kokių kitų giliai įsitikinusio proletaro sąmonei pasiūlykštėjimą keliančių „feodalinių ir buržuazinių atgyvenų“.

Tame pačiame Montvilų namelyje Marijampolės priemiestyje Degučiuose nuo mažens gyveno poeto motinos dukterėčia Kastutė. Priglausta kaip našlaitė, nors ir ne visiškai: tėvas pamotę namo parsivedė, tad anksčiau kopūstų lysvėse rastas atžalas pradėjo kaip „netyčiukus“ kačiukus giminėms ir kaimynams dykai dalinti. O kur gi kitur juos dėti – negi Šešupėn sumesti? Vietos visiems tai nėra – tuoj gal naujų atsiras. Taigi, tuo savo poelgiu tėvas tikrą, nesuvidintą dvasiškai brandaus žmogaus žmoniškumą paliudijo.

Mokėsi Kastutė siuvėjos amato, o už tai ir už pastogę bei valgį atsidėkodama, Montvilų namuose savotiškos tarnaitės pareigas, kaip kokia Pelenė, ėjo. Augo, į moterį panašėjo, bet nei kraičio, nei „pasogos“. Princo sulaukti vilčių nėra: tuometinė Lietuva, savo priešaušry niekšingai vokiečius – pinčukus apgavusi, pažadėtosios „dūšios“, susaistytos keturiomis sanglaudos konvencijomis, neatidavusi, Mindaugo II-ojo nekarūnavo. Iš kur tada tiems princams ir kurfiurstams rasti? Kas jų, mėlynakraujų, „priperės“? Vietoje to, sukūrė Lietuva savitesnę ir dvasingesnę santvarką – „pirmojo prezidento monarchiją“. Kitaip ir negalėjo būti: kiekvieno tikro lietuvio sąmonėje (lyg pas kryžiuočius svečiuose) giliai ir neiškrapštomai mažiukas Vytautas Didysis tupi – susisukęs kaip šeriuotas kirminėlis „baltagalvės“ obels kamieno šerdy, jos gyvybiniais syvais mintas. Užtat ir neateina niekaip tas „aukso amžius“, užtat ir nesunoksta tas gerovės obuolys. Gi jei nuo valdovų manijos pagaliau atitoktume, jei į paprastą žmogų su pagarba pažvelgtume – žydėtų gausiai mūsų sodai, džiuogesį ir pragyvenimą dovanodami...

Taigi, kai tikrų „kraujo princų“ nėra, visoms paprastoms mergelėms – kastutėms, dulsinėjoms ir panašioms pelenėms – belieka dūsauti ir svajoti apie paprastesnius kandidatus į jų ranką ir širdį. Tikra laimė, jei pasitaiko koks kultūros veikėjas – „aukštosios dvasios aristokratas“. Na ir kas, kad teturįs tik lietpaltį, kelias poras marškinių, batus bepradylančiais padais ir didelį punda socialistinių knygų...

Tokiu „dvasios riteriu“ vargdienės pusmergės Kastutės akyse pamažu ėmė jos tikras pusbrolis atrodyti. Dar labiau jis jai užimponavo, kai 1931 m. į Marijampolę – į šeimos lizdą – iš kalėjimo sugrįžo. Nekaltai kalintas, be reikalo kamuotas, bet užsigrūdinęs, nepalūžęs. Iš pradžių mergaitės širdyje – užuojauta, gailestis, o paskui – meilė.

Pats gi Vytautas dirbti „sunkiųjų darbų“ kalėjime buvo atpratęs, tad apart eilėraščių rašymo, nelabai turėjo ką veikti. Iš dyko buvimo įsižiūrėjo jis į kambarius tvarkančią Kastutę. Kaip gėlės žiedas pavasarį išsiskleidė ji per tuos kelerius metus. Gimė abipusis jausmas. Nors namuose tada šeiminkavo dievota ir valdinga Vytauto sesuo Marija, bet visko ji nepajėgė sužiūrėti. Poeto ir mokinės-siuvėjos ryšys stiprėjo. Kaip ten viskas toliau klostėsi – šaltiniuose informacija miglota, tik žinoma, jog „netyčia“ atsitiko to meto supratimu labai negarbinga situacija. Būsimi motinystės rūpesčiai lyg sunkūs debesys virš Kastutės galvos ėmė tvenktis. Ir atrodė, kad jau kai pratrūks jie, tai visas ežeras ašarų per naktį prilis – nors nerk į jį iš nevilties ir pražūk amžiams. Bet V. Montvila atsakomybės nesikratė – pagirtinai laikėsi savo idealistinio garbės kodekso. Amerikų mylimajai nežadėjo, tačiau pats kur nors toli nuo jos sprukti, kaip tas atgrasus Antano Vienuolio sukurtas literatūrinis personažas, kuris suvedžiotą Veroniką – būsimąją paskenduolę paliko, neketino. Tik vedybų formalumus sutvarkyti iš karto poetas-sužadėtinis negalėjo. Mat anuomet Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos kraštą, civilinės metrikacijos nebuvo. O bažnytinei santuokai, kaip ir apskritai religijai, V. Montvila nuo pat jaunumės rodė priešišumą. Marijampolėje Kastutė ilgiau likti nenorėjo: namuose dėl tos jūdviejų nuodėmės ir taip tris su puse pragaro teko išgyventi, o netrukus dar

tokią pat pirtį ir aplinkiniai užkurs: pirštais badys, liežuviais vanos – apkalbose kaip paplavose „maudys“. Užtat parsikvietė Vytautas savo „neteisėtą moterį“ į Kauną. Žaliakalnyje jis menkutį kambarėlį nuomojosi. Buitis tokia apgailėtina, kad ir paskutinė „vargo pelė“ tas skurdo kertes pamačiusi, iš nevilties uodegą nusigrauztų. Gal net Betliejaus prakartėlė senais biblijiniais laikais kur kas prašmatniau už tą V. Montvilos išsinuomotą „kampa“ atrodė...

1937 m. pora susilaukė dukters Saulės. Pragiedruliais nušvito padangė. Tai jiems buvo džiaugsmingas, bet ir kartu labai sunkus gyvenimo momentas. Mat V. Montvilai, neturinčiam pastovesnio darbo, teko apmokėti gana dideles medicinos paslaugų sąskaitas už silpnos sveikatos gimdyvės, o paskui ir už ilgokai sirguliavusios naujagimės priežiūrą. Bet ne vien tik dėl to skolų prisidarė. Dar pasiryžo ir į kiek erdvesnį būstą persikelti bei kitaip šiek tiek pagerinti savo pagausėjusiai šeimai gyvenimo sąlygas. Poetui tuo metu nemažai padėjo jo kraštietis draugas Kazys Boruta su žmona.

Kai „prie Nemuno kitas išaušo jau rytas“

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje V. Montvila vertėsi sunkiai – slėgė nuolatiniai buitės rūpesčiai. Tačiau ne visiems tada gyvenimas buvo kartus. Kai kas – įvairūs valdininkai ir valdininkėliai, karininkai ir biznieriai ragavo patį jo saldumą – mėgavosi prabanga, džiaugėsi sparčiai išgražėjusios laikinosios sostinės privalumais. Šitai, savaime suprantama, poeto „klasinį įniršį“ tik stiprino. Taip tuo metu jautėsi ir daugelis „valstybės elito pokylio“ priemenėje likusių, tuščius „benediktino“ ir „krupniko“ butelius uosčiusių kairiosios pakraipos inteligentų. Piktino juos nelygybė, sostinės ponijos atsainumas „prastuomenės“ vargams. Nemažai daliai piliečių „Smetonos laikai“ tikrai neatrodė aukso amžiumi. Trūko socialinio jautrumo: medicina brangi ir mokama, mokslas – tik pradinis ir profesinis veltui, pašalpos bėdoje atsidūrus sunku tikėtis. O ir sveikam pilietiškumui vystytis sąlygos nelabai palankios. Tad nereikėtų stebėtis, kad Lietuvos autoritarinis režimas, varžantis kitaminčius ir visaip proteguojantis savo šalininkus bei garbintojus, tarp kurių tada didžiausiais patriotais-tautininkais vaizdavosi ciniški karjeristai ir prisitaikėliai,

visuomenėje neturėjo tikro, natūralaus populiarumo. Nušalinti nuo realaus politinio gyvenimo, žmonės skendėjo savotiškoje apatijoje, nebesijautė valstybės šeiminkais, abejingai „plaukė pasroviui“. Patys organizuotai kovoti dėl pokyčių nepajėgė, tačiau širdyje jų laukė kaip manos iš dangaus. Ir tie pokyčiai atėjo, tiksliau, užgriuvo visu savo svoriu bei baisumu. Staigiai ir ne taip, kaip tikėtasi. Naivias išankstines teisingesnės, demokratiškesnės santvarkos iliuzijas per pirmuosius okupacijos metus visiškai išsklaidė įsisiautėjusi aklo, negailestingo stalininio teroro stichija.

V. Montvila, be abejo, buvo iš tų, kurie džiaugsmingai sutiko 1940 m. birželio 15-ąją Sovietų Sąjungos pradėtą Lietuvos užgrobimą. Nepavyko rasti jokių duomenų, leidžiančių bent įtarti ar nuspėti, kad tolesnė okupantų politika jį būtų nuvylusi arba papiktinusi. Nuo pat pirmųjų „naujosios santvarkos“ dienų poetas aktyviai ieškojo galimybių pasiūlyti savo paslaugas „liaudies valdžiai“, nekantravo kuo greičiau įsilieti į „sovietinės kultūros“ kūrėjų gretas. Norėjo publikuoti savo kūrybą, bendradarbiauti spaudoje. Iš pradžių buvo kiek nedrąsu šitaip pirštis, mat biografija, nors ir proletariška, bet ne visai graži: per ilgai svyruota, per ilgai neapsispręsta vienintelę „teisingą stovyklą“ pasirinkti – su „eretikais“ eserais marksizmo klystkeliais klaidžiota. O dar tas malonės prašymas „buržuazinei valdžiai“, kad paleistų iš kalėjimo 1931 m...

Visa tai susumavus, blogiausiu atveju, komunistų partija V. Montvilai galėjo sufabrikuoti nuosprendį kaip baisiausiam išdavikui. Bet labiau tikėtina buvo, kad taip griežtai nepasielgs – pasitenkins papeikimu, viešai išvadins nebrandžiu „revoliucinio judėjimo pakeleiviu“. Tikrovėje, kaip reta, ši komplikauta situacija išsisprendė dar sėkmingiau. Tik tai lėmė ne neišpasakytas sovietų valdžios „humaniškumas“, ne kilnus geranoriškumas nuolankaus atgailautojo atžvilgiu. Atrodo, kad čia pirmiausiai suveikė vienas iš svarbiausių „stalininės vadybos“ dėsnų: ištikimiausiai dirba tas kadras, kuris pats jau iš anksto žino, kas jo baudžiamoje byloje bus įrašyta ir kuo jam tai gresia. Nepaprastai išpuoselėtas anuomet buvo manipuliavimo žmonėmis, laikant juos ant kompromituojančio pavadžio, „menas“. Makiaveliškas „Valdovo mokslas“ visais laikais paklausą turi. Stalininės kadro mokyklos mokiniai ne tik

tos „vadybos teorijos“ buvo perpratę, bet puikiai kiekvieną intrigų klavišą spaudė – „grojo“ kaip iš natų. Eilinį kartą su kaupu pasitvirtina liaudiška patarlė – ką jaunystėje išmoksi, ant kupros nenešiosi...

Taigi, „Liaudies vyriausybė“ iš šešėlio išlindusiam, gerokai suglamžytos reputacijos proletariškam poetui gana noriai ir maloningai atvėrė duris į sovietinės spaudos redakcijas. Kai kurie amžininkai užsimena, jog V. Montvilą tuo reikalu svariai užtarė įtakinga komunistų partijos figūra – Genrikas Zimanas. Jis, esą, „vargdienį“ pastoviai „šefavo“, gynė nuo pašaipių P. Cvirkos išpuolių bei intrigų. V. Montvila, savo ruožtu, nėrėsi iš kailio norėdamas pateisinti pasitikėjimą. Rašė laikraščiams nemažai ir taip, kad niekam iš valdžios nekiltų nė mažiausių abejonių dėl kiekvieno eilėraščio „idėjiškumo“: su patosu, su didžiausiomis partijos, „Tarybų šalies“, „šviesaus rytojaus“, Lenino genialumo adoracijomis. Vien kūryba neapsiribojo – reiškėsi ir kaip agitatorius darbo kolektyvuose, rinkiminėse apylinkėse. Tipiška, pilnavertė sovietinio kolaboranto veikla. Todėl nieko nuostabaus, kad 1941 m. birželio pabaigoje, vos Trečiojo Reicho kariuomenei užėmus Kauną, tokie veikėjai tapo pirmaisiais taikiniais.

Už „eilėraščio šūvį“ – kulka tikra

1941 m. birželio 22-ąją nacių Vokietijos diktatoriui Adolfui Hitleriui pradėjus karą prieš savo vakarykštį sąjungininką, Sovietų Sąjungos „Tautų tėvą“ Josifą Staliną, Lietuva iškart sujudo, suūžė lyg bičių avilys. Sukilo lietuviai prieš komunistus. Tuo pat metu galingas vokiečių kariuomenės puolimas greitai privertė Raudonąją armiją trauktis į rytus. Kartu evakuotis suskubo ir sovietų okupacinės valdžios atstovai, aktyviausieji kolaborantai. Krovė jie paskubomis į automobilius ką tik galėjo, ką tik vertingesnio buvo spėję iš „užvakar“ išstremtų žmonių pasigrobtį. Daug visokio viliojančio turtelio lyg aitvarai sau susinešė, „aruodus“ ir „kraičio skrynias“ prisipildė, tik, bėda, kad svarbius partinius kadrus su šeimomis saugantys raudonarmiečiai labai griežtai „asmeninio bagažo“ kiekį ribojo. Ne tiek „moralinio komunizmo statytojo etikos kodekso“ vedini ar iš tarnybinio principingumo šitaip elgėsi, manytum, nuogaustaudami,

kad pabėgėliai iš Lietuvos paprastiesiems sovietų šalies piliečiams pasirodys perdėm buržuazinės gerovės taukais aptekę. Svarbiausia priežastis buvo kur kas buitiškesnė: labai trūko transporto visas tas gausias gėrybes išsivežti.

Agitatoriai, tokie kaip V. Montvila, dar visai neseniai skelbė, kad „Smetonos Lietuvoje“ žmonių lygybės prieš įstatymus visai nebuvo, bet greitai, lyg tyčia, pats gyvenimas jiems parodė, jog ir „Didžiojoje viso pasaulio proletariato tėvynėje“ lygybė neegzistuoja. Atsakingas partinis ar saugumo darbuotojas nepalyginamai daugiau teisių už paprastą žmogų turėjo. Distancija tarp to „raudonojo barono“ ir mužiko – beveik kaip feodalizmo laikais. Egzistavo ne tik nerašytos senamadiškos luominės privilegijos, bet ir šis tas naujesnio – „blatas“. Dėl tokio faktinio partijos ir liaudies atotrūkio net ir bolševikų valdžiai aktyviai šunuodegiavęs kultūrininkas nebuvo tikras, kad gaus bent jau menkutę vietelę evakuaciniame sunkvežimyje savo varganam, pusiau plikam pasturgaliui išgelbėti. Tokios vietelės visiems labai reikėjo. Buvo ką čia padėti. Pavyzdžiui, kokio svarbaus NKVD „komandyro“ žmona norėjo vazoną su fikusu ir dėžę su porceliano servizais „saugiai“ į sunkvežimį įsikelti... Galvoti apie kitus tomis dienomis nebuvo laiko, reikėjo skubėti – danguje „štukos“ gaudžia: nežinia, kurią akimirką užskris, bombomis apipils, ir pražus tada poniška „proletarės“ svajonė apie kaimynėms juodą pavydą kelsiantį jos komunalinių apartamentų Pamaskvėje „euro interjerą“.

V. Montvila nesuskubo ieškoti visokių „galimybių“, kad pasitrauktų į rytus. Niekas tada niekam per prievartą jokių „kelialapių“ nebruko. Norint leidimą evakuaciniame transporte gauti, reikėjo didelio „blato“. Kaip ir iki tol visokiuose su asmenine nauda susijusiuose reikaluose, pristigo melancholiškajam intravertui apsukrumo, įžūlumo – įmančiau sakant – „mokėjimo gyventi“. Tokia situacija tik patvirtina seną liaudišką posakį, kad „kvailį ir bažnyčioje muša“. Atsižvelgiant į 1940–1941 m. situaciją, šią gilią išmintį derėtų kiek kitaip perfrazuoti: „poetą ir partkome ignoroja“.

Taigi, liko V. Montvila Kaune. Nelabai ir slapstėsi: stengdavosi nuolatos namuose nesėdėti, bet, pasibastęs po miestą, pas šeimą vis sugrįždavo. Vieno

tokio sugrįžimo metu gestapininkai jį ir sučiupo: išsivedė išsigandusios žmonos ir dukters akivaizdoje. Daugiau jos jo niekada nebepamatė. Gana ilgai nesisekė išsiaiškinti, kas su jų vyru ir tėvu atsitiko.

K. Montvilienė savo atsiminimuose teigė mananti, jog Vytautą galėjo įskusti vienas toks niekšingas tipas, kuris kiek anksčiau „suvedžiojo“ jos seserį ir paliko su visais nelauktos motinystės vargais likimo valiai. Per pirmąjį sovietmetį V. Montvila, naudodamasis savo tam tikromis pažintimis naujosios valdžios sluoksniuose, esą bandęs tą neoficialų „svainį“ „prispausti“ – išreikalauti bent išlaikymą vaikui. Iš pradžių atrodė, kad teisingumą pavyks įtvirtinti, – suvedžiotojas žadėjo prisiimti atsakomybę. Tačiau duoti pažadai išsisklaidė kartu su pirmųjų prasidėjusio karo sprogimų dūmais. Kai Lietuva išsivadavo iš sovietų santvarkos, suvedžiotojas – iš užveržtų tėvystės prievolių „pančių“. Kad daugiau panašių nemalonumų nekiltų, tas niekšelis esą ir įskundęs savo „auklėtoją“ nacių saugumo struktūroms. Tai – tik viena iš versijų. Šiaip ar taip, V. Montvilos viešos, visiems žinomos veiklos 1940–1941 m. kaip preteksto su kaupu pakako ir areštui, ir griežtam nuosprendžiui. Tik prieš teismą V. Montvilai stoti neteko. Mirties bausmę jam paskyrė be juridinių ceremonijų: poetas buvo sušaudytas liepos 19-ąją Kauno VII forte. Toje pat vietoje, kur pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis vyko siaubingos tūkstančių laikinosios sostinės žydų žudynės. Nepaisyta nei aukų amžiaus, nei lyties; ir jokių įkalčių neieškota. Pasmerkti mirčiai pakako vien „rasinio štampos“. Tuo tarpu lietuvių, netgi palaikiusių sovietų okupantus, atžvilgiu nacių represijos buvo daug nuosaikesnės. Kolaboranto šeima, artimieji neretai sulaukdavo pasigailėjimo – mat čia negaliojo bekompromisio „rasinio“ genocido dėsnis. Iš esmės dėl to nacių valdžia V. Montvilos žmonos ir dukters „nelikvidavo“: jos, kad ir sunkiai vargdamos, sulaukė karo pabaigos.

Siekdama gauti bent kokių žinių apie suimtą vyrą, K. Montvilienė varstė įvairių įstaigų duris, prašėsi audiencijos pas atsakingus pareigūnus. Visos tos pastangos nedavė jokių apčiuopiamų rezultatų. Baisi žinia K. Montvilienę pasiekė „aplinkiniais keliais“ – per pažįstamų pažįstamus. Kad Vytautas sušaudytas, ji sužinojo iš jų šeimos draugo, kuris tą informaciją išgirdo iš

kažkokio karininko, palaikiusio ryšius su lietuvių savisaugos bataliono kariais, šaudžiusiais žydus ir komunistus VII forte. Kiek vėliau, 1941 m. vasaros pabaigoje, apie V. Montvilai skirtą mirties nuosprendį jo žmonai patvirtino ir atitinkamos okupacinės valdžios struktūros. Tragiškas likimas... Bet likimas yra likimas – poetas savo eilėraščiuose tokia revoliucionieriaus gyvenimo kovos baigtimi daug kartų žavėjosi, taip, matyt, ir pats ją sau išpranašavo ar prisišaukė.

Įvaizdis – dar ne viskas

Sovietmečiu V. Montvila virto pirmo ryškumo revoliucinio judėjimo kankiniu, idealaus, nepasiduodančio kovotojo simboliu. Jo garbei buvo pavadintos gatvės, mokyklos, įmonės. V. Montvilos statulos, didesni ar mažesni biustai, bareljefai, paveikslai teikė ideologinio „sakralumo“ skverams, muziejams, pionierių „raudoniesiems kampeliams“. Sovietinė propaganda mokėjo kurti legendas – paimdavo „kandidato“ vardą ir pavardę, o biografiją parašydavo tokią, kokia reikalinga, – absoliučiai idealią, be jokių dėmių ir kontroversijų. Taip atsirado ne tik herojinis V. Montvilos paveikslas – taip daug anksčiau plačiųjų masių sąmonėje buvo pasėtas ir didžiausių V. Montvilos literatūrinių autoritetų – Maksimo Gorkio (Aleksejaus Peškovo) bei Vladimiro Majakovskio idealizuotas vaizdinys. Paprastų gerbėjų minios pažinojo juos tik iš nuolatinių laikraščių liaupsių ir iš viešumoje pasirodžiusios kūrybos. Abu laikyti gryniausiu proletarinio rašytojo ir poeto etalonu. Tačiau tikrovė su tokiu liaudžiai primestu įvaizdžiu nedaug teturėjo bendro. Tiek M. Gorkis, tiek V. Majakovskis buvo kilę iš gana pasiturinčių šeimų ir su socialistais susidėjo ne dėl patirto išnaudojimo ar neišbrendamo skurdo, bet, pirmiausia, dėl savo neramaus būdo, jaunatviško „išdykimo“. Po bolševikų pergalės Rusijoje pasukti kitu – opoziciniu keliu buvo ne tik labai nenaudinga, bet ir mirtinai pavojinga. Idealistams, humanistams tokiomis sąlygomis iškilti – tolygu akiai vištai grūdą rasti. Ir M. Gorkis, ir V. Majakovskis apdairumo bei apsukrumo nestokojo.

Dar ne mažiau svarbu pažymėti, jog abu šie „proletarinės kultūros“ šaukliai, savo kūryboje be paliovos aukštinę nepalūžtančius kovotojus, maištingus,

basakojus bernus – „basiakus“ (o taip pat – „burliokus“ ir „batrakus“), propagavę asketišką buitį, moralinį principingumą, patys gyveno visai kitaip. Labai nesvetimi jiems buvo tikrai aristokratiški polinkiai. Antai M. Gorkis garsėjo kaip didelis saulėtosios Italijos mylėtojas – ten, švaistydamas finansinę Sovietų šalies paramą, praleido nemažai laiko. Kas myli Italiją, tas myli ir saldų, nerūpestingą gyvenimą, – kad ir kaip norisi, nesiseka šiai taisyklei išimčių surasti. Ne asketų, puritonų ir darboholikų tai tėvynė... M. Gorkis nesikuklindamas džiaugėsi nenutrūkančia saulėto gyvenimo švente: skanumynais nukrauti stalai jaukiose tavernose, vynas, bohemiški draugai, moterys. Tarsi tikras Kazanova, jis dešimtimis skaičiavo intymias pažintis su dailiosios lyties atstovėmis. Nuo jaunystės buvo labai demokratiškas – mylėjo tiek aristokratų ir buržuazijos sluoksnio koketes, tiek suodino proletariato gražuoles.

Ko gero, dar painesnis, dar sunkiau suprantamas, šiuo požiūriu, buvo V. Majakovskio asmeninis gyvenimas. Rado poetas įkvėpimą fatališkos moters diriguojamame meilės trikampyje. Galvą dėl jos (o gal dėl trikampio) buvo pametęs. Tačiau nepaisant to, nepamiršo skambių lozungų kūrėjas ir kuo prabangesnes sąlygas tokiai savo būčiai ir buičiai iš „darbininkų valdžios“ išsireikalauti. Gyveno nekukliai: vienas žymiausių „bolševizmo dainių“ po skurdžią, nepriteklių ir represijų nualintą Maskvą važinėdavosi nuosavu vakarietišku automobiliu. „Visagalis Stalinas“ visa tai matė ir, kaip tikras raudonojo pragaro šeimininkas, leido „proletarinės kultūros“ žvaigždėms kuo giliau į nuopuolį klimpti. M. Gorkį ir V. Majakovskį nuolatos laikė „taikinyje“ tarsi laukdamas, kol paranoiškoje sąmonėje visiškai paims viršų troškimas tas abi kūrėjų „dūšias“ sau amžiams pasilikti – pražudyti. Bet taip jau likimas susiklostė, kad ir vienas, ir kitas plunksnos meistras savo gyvybę Kremliaus Mefistofeliui atidavė anksčiau numatyto laiko – lyg ir savanoriškai – netgi be atviro NKVD įsikišimo. M. Gorkis pasimirė nuo ligos, nors – kaip kai kurie žinovai teigia – su šioku tokiu „paskatinimu“, o V. Majakovskis – nusižudė.

Paradoksalu, bet V. Montvila, pats to nesuvokdamas, savo gyvenimą nugyveno tikrai daug sąžiningiau, nuoširdžiau ir vientisiau už tuodu jį taip žavėjusius,

aklai sudievintus rusų revoliucinės literatūros kelrodžius. V. Montvila nevidmainiavo, proletariškojo asketizmo principų niekur ir niekaip neišdavė. Tad nebent tik dėl tokio akivaizdaus mūsų poeto moralinio pranašumo ir galėtume šiek tiek užriesti nosį ar pasididžiuoti, nes kūrybos apimtimi, gyliu ir reikšme jis M. Gorkiui ir V. Majakovskiui nė iš tolo neprilygsta. Kita vertus, galima pamėginti paieškoti panašumų tarp šių kūrėjų, žvelgiant į juos kitokiais, netradiciniais rakursais – ypač jeigu nesivaržoma mistifikacijų.

Datų ir karmų sutapimai

V. Montvila publicistikoje, net kai kurių literatūrologų tekstuose gana dažnai yra vadinamas lietuviškuoju Federiku Garsija Lorka – pasaulinės reikšmės ispanų poetu, dramaturgu, kurį brutaliai, be teismo nužudė fašistų smogikai 1936 m. rugpjūčio 19-ąją – pačioje pilietinio karo pradžioje. Toks palyginimas mums neatrodo labai pagrįstas: šiek tiek panašios gal tik abiejų poetų žūties aplinkybės ir iš dalies – politinės pažiūros (žinoma, atsižvelgiant į tuometinių Lietuvos ir Ispanijos realijų specifiką), tačiau ne kūryba. Tokia nuomonė peršasi po paprasto, iš esmės tiesmuko, judviejų eilių palyginimo. Tai padaryti nėra sunku. Daugelyje didesnių viešųjų bibliotekų galima susirasti 1961 m. leidyklos išleistą V. Montvilos poezijos rinktinę „Eilėraščių šūvis“ ir tokio pat formato į lietuvių kalbą 1966 m. išverstą F. Garsijos Lorkos reprezentatyviausių kūrinių knygelę „Kryžkelė“. Pavarčius, paskaitinęs, išryškėja gana akivaizdūs skirtumai. Į platesnius komentarus nesinori leisti, bet pakankamai akivaizdu, kad kokybinis atotrūkis – ispanų poeto naudai.

Tematikos, stiliaus požiūriu V. Montvila kur kas panašesnis ne į F. Garsiją Lorką, bet į V. Majakovskį. Nors šiam būdingu originalumu, tokiomis netikėtomis minčių sankabomis, žodžių žaismu ir ornamentika nė viename savo posme nepajėgė sužibėti. Viskas – perdėm paprasta, tiesmuka, provincialu. Pamėgdžiojimui irgi reikalingas talentas.

Beprasmiškas būtų visas šis ilgai rašytas pasakojimas, jei pasitenkintume vien tik V. Montvilos nuvainikavimu ir kai ką, galbūt, labai nuviliančiu teisės jį lyginti

su pasaulinės literatūros klasikais užginčijimu. Reikia gi vis tiek kažkaip savą lietuvišką „talentą“ į viršų kilstelėt į didingą velionių įžymybių draugiją įrašyti!

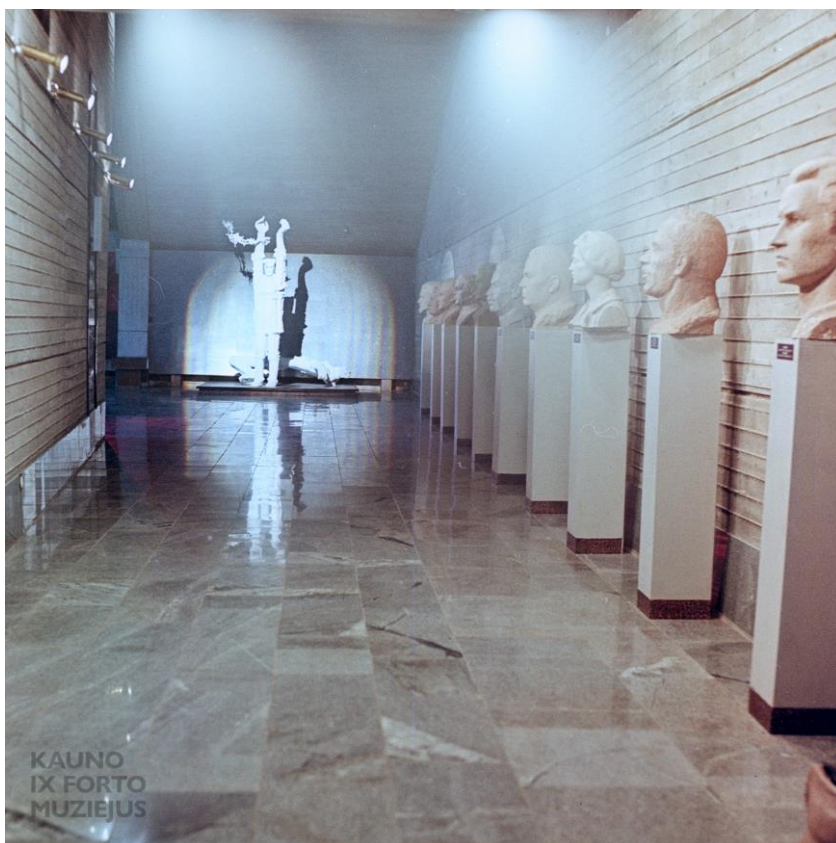
Kai istorinių, literatūrologinių ir kitokių argumentų, kuriuos pripažintų visi „tikintys mokslu“, surasti nesiseka, tenka griebtis paskutiniojo šiaudo – ezoterinės numerologijos. Ji tą mūsų taip pageidaujamą mistinio ryšio giją ir padeda išvynioti. Skaitytojams tylioje vienuroje pasvarstyti siūlome: ar galima paprastu atsitiktinumu laikyti faktą, kad lemtingą jam ir, deja, tikrą (ne eilėraščio) šūvį V. Montvila išgirdo būtent liepos 19-ąją – per V. Majakovskio gimtadienį. Pastarasis gi nusišovė pats – 1930-aisiais. Tiek jo, tiek F. Garsijos Lorkos, tiek V. Montvilos gyvenimai tragiškai nutrūko sulaukus bemaž vienodo amžiaus – buvo jiems tarp 36-erių ir 38-erių. Norint, ir šiame fakte galima įžvelgti dar stipresnį „kosminį ženklą“: 37-erių po sužeidimo pistoletų dvikovoje mirė ir pats garsiausias visų laikų rusų poetas – Aleksandras Puškinas.

Taigi, jei kam V. Montvilos poetiniai gabumai ir atrodo „šiaip sau“, tai jo „karma“ vis tiek yra išskirtinė. Filosofiskai mąstant, peršasi įžvalga, kad ne taip jau ir svarbu kūrinių menine galia prilygti kokiam nors neginčijamam pasaulinės literatūros klasikui. Vietoje to, galima bent jau savo gyvenime supanašėti su tokio rango rašytojo sukurtu personažu. Kad V. Montvila buvo tipiškas XX a. pradžios „knyginis proletaras“ – jau parodėme. Bet įmanoma istorijos laiptais nulipti ir dar žemiau.

Tegul mus dominanti asmenybė – antraeilis lietuvių revoliucinis poetas – ir menkesnis kūrėjas už F. Garsiją Lorką, bet iš ispaniško literatūrinio konteksto jo vis tiek nevertėtų išmesti. Ne tik dėl to, kad parašė eilėraščių „Miliausias kraštas“, šlovinantį Ispanijos liaudies kovą su fašistais. Tikrai ne tik dėl to. Juk V. Montvila – tai beveik tobulas nesenstančio Migelio de Servanteso Savedros kūrinio herojaus Don Kichoto atitikmuo – toks pat „liūdno vaizdo“ ir žvilgsnio veikėjas, tik ne iš „La Manšos“, bet – iš Marijampolės. „Poetas revoliucionierius“ savo esybe – tai lyg neturto įžadus davęs riteris misionierius – pakilęs į žygį svajotojas, paveiktas ugningų marksizmo pamokslų, taip pat kaip Don Kichotas, „užburtas“ nuotykinų romanų. Keliavo V. Montvila per savo

neilgą gyvenimą visada susimąstęs, giliu, į nežinomus tolius nukreiptu melancholišku žvilgsniu, apsėstas vienpusiškos „buržuazinės priespaudos“ vaizdinių, kovodamas su jais kaip su vėjo malūnais –bandydavo nugalėti tuos priešus savo rašaluotu plunksnakočiu tarsi ietimi. Nesužeisdavo tas dūris įsivaizduojamos pabaisos kūno – smailus antgalis tik perskrozdavo juodą tuštumą – ne tikrovėje, o sąmonėje... Poetą nuolatos draskė dvejonės – ideologinės ir bendražmogiškos – jis nepajėgė niekur pritapti, neturėjo ir ištikimo ginklanešio, tačiau rado jį suprantančią širdies damą – kiauliaganės Dulsinėjos atitikmenį. Gal ir mirtis V. Montvilą lyg Don Kichotą ištiko kaip tik tuo metu, kai jis staiga atsipeikėjo, sugrįžo į realybę. 1941-aisiais Lietuvoje netrūko baisių sukrėtimų, galėjusių net ir didžiausią fanatiką priversti praregėti, išsklaidyti naiviausias iliuzijas.

Kauno IX forto muziejaus naujasis ekspozicijų pastatas, apie 1984–1985 m. Iškiliausių sovietinės Lietuvos veikėjų, žuvusių nacistinės okupacijos laikotarpiu, biustų rikiuotė. Poeto V. Montvilos biustas – pirmas eilėje

Kauno IX forto muziejaus naujojo ekspozicijų pastato vidaus įrengimo darbų baigiamasis etapas (apie 1983 m.). Komponuojama sovietinės Lietuvos herojų biustų rikiuotė. Pirmasis priešakyje – poeto Vytauto Montvilos biustas

Paminklas poetui Vytautui Montvilai Kaune, Vytauto parke (šalia dabartinės Perkūno alėjos), XX a. 7 deš.